

CRTA:

IZBORI : 2023

**PRVI PRESEK
DUGOROČNOG**

POSMATRANJA

1 - 20. novembar 2023.

SADRŽAJ

1 SAŽETAK	3
2 POLITIČKI KONTEKST	7
3 RASPISIVANJE IZBORA	10
4 TOK IZBORNOG PROCESA I RAD IZBORNE ADMINISTRACIJE	11
4.1 Rad Republičke izborne komisije	12
4.2 Odlučivanje po prigovorima	13
4.3 Proces kandidovanja	14
4.4 Odlučivanje o obrascima i sastavu organa za sprovođenje izbora	15
4.5 Birački spisak: otvorene sumnje, odsustvo podataka	16
4.6 Gradska izborna komisija Grada Beograda	18
5 TOK IZBORNE KAMPANJE	21
5.1 Država u izborima: zamagljivanje granice između države i partije	22
5.2 Proizvodnja netrpeljivosti i podsticanje mržnje u izbornoj kampanji	23
5.3 Prelivanje agresivne retorike u konfliktne incidente i sprečavanje učešća u političkom životu	27
5.4 Pritisci, potkupljivanje i klijentelistički odnos sa građanima	29
5.5 Sumnje u zloupotrebu ličnih podataka građana	30
5.6 Pluralizam u medijima	31
5.6.1 Glavni nalazi monitoringa medija	31
5.6.2 Zastupljenost i ton izveštavanja o političkim akterima	31
5.6.3 Uloga predsednika Srbije u izbornoj kampanji	33
5.7 Monitoring društvenih mreža	34
6 KONTROLNE INSTITUCIJE I TELA	36
6.1 Agencija za sprečavanje korupcije	36
6.2 Regulatoro telo za elektronske medije	37
6.2.1 Novi zakonski okvir za postupanje REM-a u izbornoj kampanji	37
6.2.2 Metodologija i aktivnosti REM-a	38
6.3. Nadzorni odbor za izbornu kampanju	39
7 PRIJAVE POSMATRAČKE MISIJE CRTE O ZABELEŽENIM NEPRAVILNOSTIMA	40
7.1 Prijave Agenciji za sprečavanje korupcije:	40
7.2 Prijave Regulatornom telu za elektronske medije	42
7.3. Prijave Nadzornom odboru	43
METODOLOGIJA	43
Metodologija dugoročnog praćenja izborne kampanje	43
O POSMATRAČKOJ MISIJI CRTE	45

1 SAŽETAK

Posmatračka misija Crte ocenjuje da je dosadašnji tok izborne kampanje obeležen izrazitim prednostima koje partije na vlasti stižu zloupotrebom institucija i manipulacijama izbornim kalendarom. U manje od dve godine, raspisani su drugi vanredni parlamentarni i beogradski izbori. Raspisani su i vanredni pokrajinski izbori, a bez predsedana i jasnog obrazloženja, doneta je odluka da se pola godine pre redovnog termina raspišu vanredni lokalni izbori u preko trećine opština. Relativno kratak međuiborni period nije iskorišćen za unapređenje izbornih uslova.

Rad izborne administracije teče u skladu sa zakonom i ne postoje formalna ograničenja za učešće u izborima ili njihovo posmatranje. Ipak, **ovlašćenja, kapaciteti i autoritet administracije ponovo se pokazuju nedovoljnim da zaštite integritet izbornog procesa, i pored povećane transparentnosti i proaktivnosti Republičke izborne komisije.**

Proces kandidovanja ponovo je opterećen sumnjama. Rešenje da, osim notara, potpise podrške listama overavaju i opštinske uprave još jednom se pokazuje kao podložno zloupotrebama. **Zabeleženi navodi o falsifikovanju potpisa prete da, kao i na prošlim izborima, neki akteri protivzakonito stignu na glasački listić.**

Tok izbornog procesa praćen je i sumnjama u manipulacije biračkim spiskom. Nedostatak pravovremenih i adekvatnih informacija o stanju biračkog spiska, iz izbora u izbore izaziva sumnju u zloupotrebu i kompromitovanost biračkog spiska i time se dodatno podriiva poverenje u integritet izbora. **Navodi o organizovanim migracijama birača, prvenstveno u Beogradu, nastaviće da bude sumnje i podižu tenzije sve dok nadležne institucije ne daju javnosti na uvid precizne i relevantne podatke.**

Pokazalo se da je nekažnjavanje kršenja zakona iz prethodnih izbora dovelo do još težih zloupotreba i popuštanja mehanizama kontrole. Netrpeljivost i govor mržnje koje vladajuće stranke i najuticajniji mediji, ali i pojedini akteri iz redova opozicije, plasiraju u javnosti, izraženiji su nego na bilo kojim izborima koje je Crta posmatrala od 2016. godine. Izražene su i zloupotrebe javnih resursa i javne funkcije za pritiske na birače i promovisanje vlasti. **Na terenu je u prvih 20 dana kampanje zabeleženo oko 50 događaja sa elementima zloupotrebe javnih resursa, dok je u proteklih mesec dana zabeleženo 450 pojavljivanja visokih republičkih funkcionera na terenu.**

Kroz razgovore sa građanima, **posmatrači Crte su zabeležili ozbiljne navode o političkim pritiscima i izbornom klijentelizmu u 12 gradova u Srbiji,** usmerenih prvenstveno prema zaposlenima u javnom sektoru. Zabeleženo je da se građanima pretilo otkazom i degradiranjem na radnom mestu, ili im se nudi novac ili zaposlenje za doprinos stranačkim aktivnostima. Sagovornici su ukazivali na **atmosferu straha,** ali i na **nepoverenje prema institucijama** koje navode kao glavni razlog zbog kog ovakve slučajeve ne prijavljuju.

Zabrinjavajući su i navodi o nedozvoljenom prikupljanju i zloupotrebi ličnih podataka građana, koje Crta beleži i u prethodnim izbornim procesima. U više mesta u Srbiji uočeno je sprovođenje političkog anketiranja telefonom koje je otvorilo sumnju građana da su njihovi lični podaci prethodno bili dostupni stranci ili agenciji koja ih je zvala.

U prvom delu kampanje nisu ostvareni uslovi za ravnopravno takmičenje. Neposredno učešće države u izbornoj kampanji još je izraženije nego u ranijim izbornim procesima. Teško se uočava razlika između pojedinih stranačkih i državnih funkcionera. Poruke koje šalju institucije – Vlada Republike Srbije, resorna ministarstva i Predsednik Republike Srbije – stapaju se s kampanjom liste “Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane”, koja je u javnosti najdominantnija. Kampanja opozicionih kandidata u značajno manjoj meri je primetna u javnom prostoru, a mnogi opozicioni akteri su kasnije ušli u izbornu kampanju. Takođe, zabeleženi su i navodi o opstrukcijama u procesu prikupljanja potpisa za kandidaturu u više opština u Srbiji, uglavnom usmereni protiv aktera opozicije.

Pojavljivanja predsednika Srbije Aleksandra Vučića preplavljaju javni prostor, ostavljajući utisak da su u Srbiji u toku predsednički, a ne parlamentarni, pokrajinski i lokalni izbori. Predsednik Vučić je glavno lice i tema kampanje izborne liste koju predvodi Srpska napredna stranka, okupirajući skoro polovinu vremena u informativno-političkim sadržajima najuticajnijih medija.

Izražena medijska neravnopravnost vlasti i opozicije, koja traje od prošlih izbora, prelila se na period kampanje čime su obesmišljena zakonom definisana pravila izveštavanja tokom kampanje. Na televizijama s nacionalnom pokrivenošću, program obeležava **pristrasno, navijačko i favorizujuće izveštavanje u korist vladajućih stranaka, negativna propaganda, zapaljiva retorika i manipulisanje informacijama.** Podela programa na informativne, koji su namenjeni gotovo isključivo predstavnicima vlasti, i izborne blokove u kojima je vreme raspodeljeno na sve učesnike izbora, stvara privid pluralizma u medijima.

Na društvenoj mreži Fejsbuk, **svaka peta objava natprosečnog dosega izbornih kandidata i stranaka sadrži elemente nasilne komunikacije.** Najintenzivniju komunikaciju na dnevnom nivou ostvaruje zvanični nalog Srpske napredne stranke, čija svaka četvrta objava nosi nasilnu retoriku.

Posmatrači su širom Srbije zabeležili napade, zastrašivanja i opstrukcije protiv izbornih aktera, kao i udruženja i inicijativa građana. Nasilni incidenti učestali su u prvim nedeljama kampanje. Na terenu je zabeleženo više slučajeva nasilja nad političkim aktivistima i građanima, od verbalnih i fizičkih napada do ugrožavanja imovine. **Utisak je da se nasilje i pretnje intenziviraju kako odmiče kampanja,** jer je u toku samo tri dana, 20, 21. i 22. novembra, zabeležno pet incidentnih situacija – pet slučajeva pretnji i uništavanja imovine političkih stranaka i njihovih aktivista, uključujući i aktiviranje dimne bombe u skupštinskoj sali lokalnog parlamenta.

Ovu izbornu kampanju obeležava i veći broj socijalnih protesta (poštari, poljoprivrednici, zdravstveni i prosvetni radnici) koje je vlast označava kao, aktivnosti opozicije. **Zabrinjavajuće je da su protesti bili praćeni talasom nasilja i zastrašivanja** kojima su učesnici protesta poljoprivrednika bili izloženi, uključujući pretnje telefonom, ispisivanje

uvredljivih grafita po fasadama kuća, kao i blokada privatne kuće jednog od organizatora protesta.

U nešto više od dve nedelje izborne kampanje, Posmatračka misija Crte podnela je 21 prijavu¹ nadležnim kontrolnim institucijama - Agenciji za sprečavanje korupcije (15), Regulatornom telu za elektronske medije (5) i Nadzornom odboru Narodne skupštine (1). Od prijave koje su podnete Agenciji za sprečavanje korupcije, devet se tiče zloupotreba javne funkcije za promovisanje izbornih kandidata², dok se šest prijava odnosi na zloupotrebu javnih resursa i nedozvoljene aktivnosti u kampanji.³ Pet prijava podnetih Regulatornom telu za elektronske medije⁴ i jedna podneta Nadzornom odboru⁵ odnose se na slučajeve vođenja negativne kampanje i zloupotrebe javne funkcije u nastupima u javnosti.

Kontrolne institucije i tela ostaju nevidljive u ovom izbornom procesu. Aktivnosti Agencije za sprečavanje korupcije i Nadzornog odbora Narodne skupštine za sada ostaju bez efekta. **Regulatorno telo za elektronske medije, uprkos pojačanim obavezama, je u ovom izveštajnom periodu gotovo potpuno pasivno, a njegov rad je obeležen izostankom transparentnosti.** Nakon što je usvojio metodologiju posmatranja izborne kampanje, REM nije izdao nijedno saopštenje za javnost niti je izveštavao o nalazima svog monitoringa i eventualnim postupcima koje je pokrenuo po službenoj dužnosti ili po prijavama.

Posmatračka misija Crte je uputila pozive za sastanke svim relevantnim institucijama. U dosadašnjem toku kampanje, Crta je organizovala sastanke sa Republičkom izbornom komisijom, Nadzornim odborom za kampanju Narodne skupštine i Zaštitnikom građana. Na dopise za sastanak Ministarstvo unutrašnjih poslova, Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, Regulatorno telo za elektronske medije nisu odgovorili do zaključenja ovog izveštaja, dok je Agencija za sprečavanje korupcije odgovorila pozivom na obuku o sprovođenju Zakona o finansiranju političkih aktivnosti. Crta je takođe podnela pritužbu Zaštitniku građana na rad Ministarstva unutrašnjih poslova zbog izostanka odgovora na višestruko tražene informacije o proceduri kako građani mogu da provere da li su na njihovim adresama prijavljene nepoznate osobe. Posmatračka misija je u ovom periodu javno apelovala na državne institucije da javnosti pravovremeno daju potpune i proverene činjenice i informacije i tako doprinesu smirivanju tenzija i zaštiti izbornog integriteta.

Uzimajući u obzir da je izborni ambijent obeležen brisanjem granice između države i partije, koje olakšava zloupotrebu javnih resursa i institucija, da je kultura nekažnjivosti dovela do novih kršenja i zanemarivanja propisa, da se koristi dehumanizujuća retorika, stvara iskrivljena slika pluralizma u medijima, da su zabeleženi ozbiljni navodi o pritiscima na građane, kao i navodi o zloupotrebama ličnih podataka građana, da su zabeleženi nasilni incidenti i da deo javnosti sumnja u manipulacije biračkim spiskom, kao i da efekti

¹ Crta, Crtine prijave, <https://link.crta.rs/bo>

² Po jedna prijava podneta je protiv predsednika Srbije Aleksandra Vučića; predsednika opštine Stara Pazova Đorđa Radinovića; ministarke za porodicu i demografiju Darije Kisić; člana Privremenog organa Grada Beograda Vladimira Obradovića; ministra građevine, saobraćaja i infrastrukture Gorana Vesića; predsednika Privremenog organa Opštine Despotovac Zlatka Marjanovića; predsednika Privremenog organa Grada Šapca Aleksandra Pajića; predsednice Privremenog organa Opštine Ruma Aleksandre Čirić; predsednika Privremenog organa Grada Pirota Vladana Vasića.

³ Četiri prijave je podneto protiv Srpske napredne stranke, jedna protiv Stranke slobode i pravde i jedna protiv Socijalističke partije Srbije.

⁴ Četiri prijave podnete su protiv TV Pink i jedna protiv TV Prva.

⁵ Prijava podneta protiv Srpske napredne stranke i člana Predsedništva SNS, Miloša Terzića, zbog vođenja negativne kampanje.

edukativne i informativne kampanje koje su pokrenule neke institucije izostaju usled slabe vidljivosti, **Posmatračka misije Crte apeluje na:**

- **Tužilaštvo** da ispita navode o krivičnim delima u izborima, uključujući navode o falsifikovanju potpisa podrške birača, kao i da istraži zabeležene slučajeve pritisaka na birače i sumnje u zloupotrebu ličnih podataka građana, i da obavesti javnost o nalazima i rezultatima postupaka;
- **Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave** da objavi objedinjeni pregled tromesečnih preseka broja birača po opštinama za period od poslednjih godinu dana;
- **Ministarstvo unutrašnjih poslova** da počne sa objavljivanjem broja prijavi, odjava i pasivizacija za punoletne građane na mesečnom nivou po opštinama, kao i da objavi ove podatke za najmanje poslednje dve godine;
- **Državne institucije** da ne učestvuju u promovisanju zapaljive retorike i podsticanju atmosfere straha, već da obezbede uslove za slobodne i poštene izbore i da daju argumentovane odgovore na sve sumnje u integritet izbornog procesa.
- **Stranke i izborne aktere** da se suzdrže od zapaljive retorike i širenja glasina kojima se dodatno ugrožava poverenje građana u izborni proces i izbore;
- **Radio-televiziju Srbije** da, osim što će obezbediti punu ravnopravnost učesnika izbora i izveštati o svim temama u vezi sa kojima postoji interes da javnost bude obavestena, ispuni i obrazovnu funkciju koju ima kao javni medijski servis tako što će proizvoditi sadržaje kojima će se građani edukovati o izborima i kojima će se podsticati učešće građana u demokratskim procesima i političkom životu.
- **Medije** da obezbede ravnopravnost izbornih učesnika u svojim programima, da se suzdrže od neetičkog izveštavanja o izbornim kandidatima, kao i da ne manipulišu javnost stvaranjem lažne slike pluralizma;
- **Regulatorno telo za elektronske medije** da bez odlaganja preduzme sve raspoložive procedure iz svoje nadležnosti kako bi sprečilo dalje kršenje obaveza medija tokom izborne kampanje. To podrazumeva **objavu podataka prikupljenih monitoringom REM-a**, blagovremeno **objavljivanje informacija o koracima preduzetim povodom prijavi** REM-u na povrede zakona, ali i **blagovremeno izricanje mera** televizijama koje ignorišu zakonske obaveze u izornoj kampanji;
- **Agenciju za sprečavanje korupcije** da uskladi svoju metodologiju posmatranja primene Zakona o sprečavanju korupcije i Zakona o finansiranju političkih aktivnosti uslovima u kojima se kampanja sprovodi, kao i da aktivno informiše javnost o koracima koje preduzima po službenoj dužnosti;
- **Republičku izbornu komisiju i Gradsku izbornu komisiju Grada Beograda** da nastave sa ulaganjem napora da na izborni dan pravovremeno informišu javnost o toku izbornog dana i izbornim rezultatima kroz unapređeni prikaz rezultata izbora i organizovanje konferencije za medije nekoliko sati po zatvaranju biračkih mesta.

2 POLITIČKI KONTEKST

Vanredni parlamentarni, pokrajinski i lokalni izbori raspisani su u atmosferi političkih, socijalnih i ekonomskih tenzija kakve nisu skoro zabeležene u Srbiji. Atmosferi snažnih osećanja izazvanih erupcijom, do tad teško zamislivih, nasilnih događaja koji su, makar na trenutak, iz javnog diskursa izbrisali sva druga društvena pitanja i probudili javnost u shvatanju u kojoj meri nasilje prožima sve pore društvene stvarnosti. Pojačana su osećanja straha, zabrinutosti i besa među građanima, kao i sumnja da su institucije sistema spremne da se izbore protiv sveprisutnog nasilja.⁶ Došlo je do daljeg produbljivanja političke polarizacije,⁷ koja je kulminirala prilikom raspisivanja vanrednih izbora.

Početak godine, u sklopu procesa normalizacije odnosa između Beograda i Prištine vlasti u Beogradu su demonstrirale nešto konstruktivniji pristup dijalogu. Predsednik Srbije i premijer Kosova su se usaglasili oko teksta sporazuma⁸ čija bi primena predstavljala punu normalizaciju odnosa i *de facto* priznanje Kosova od Srbije.⁹ Došlo je do rasta tenzija u Srbiji, a vlast je pokušavala da prikrije suštinu postignutog dogovora, stavljajući u fokus pitanje osnivanja Zajednice srpskih opština i pozivanjem na bojkot lokalnih izbora na severu Kosova, usled čega su Albanci izabrani za predsednike dominantno srpskih opština.¹⁰

Nakon masovnih ubistava koja su u maju odnela 19 života, većinom dece i mladih,¹¹ neadekvatne i neprimerene reakcije vlasti¹² izazvale su značajnu političku mobilizaciju građana i talas protesta protiv sistemskog nasilja u društvu, pod motom "Srbija protiv nasilja".¹³ Protestima je isticana odgovornost vlasti za podsticanje ili nesprečavanje nasilja u društvu, za medijsku promociju nasilja, i oslabljen sistem obrazovanja, netrpeljivost prema političkim neistomišljenicima, ali i za zaštitu politički povezanih lica od krivičnog gonjenja. Zahtevane su promene u medijskom ekosistemu, uključujući i gašenje tabloida koji kontinuirano krše etički kodeks, smene unutar javnog medijskog servisa i Regulatornog tela za elektronske medije, kao i smene odgovornih ministara.¹⁴

⁶ Crta, "Stavovi građana Srbije o nasilju - Istraživanje javnog mnjenja - Septembar 2023", 11. oktobar 2023, <https://link.crta.rs/cj>

⁷ Crta, "Protesti protiv nasilja, Istraživanje javnog mnjenja i stavova učesnika protesta - Avgust 2023", 23. avgust 2023, <https://link.crta.rs/bp>

⁸ RSE, Lajen u Beogradu: Sprovođenje Ohridskog sporazuma je de facto priznanje Kosova, RSE, 31. oktobar 2023, <https://link.crta.rs/bg>

⁹ EEAS, "Belgrade-Pristina Dialogue: EU Proposal - Agreement on the path to normalisation between Kosovo and Serbia", 27. februar 2023, <https://link.crta.rs/bt>

EEAS, "Belgrade-Pristina Dialogue: Implementation Annex to the Agreement on the Path to Normalisation of Relations between Kosovo and Serbia", 19. mart 2023, <https://link.crta.rs/bv>

¹⁰ BBC, "Lokalni izbori na severu Kosova", 24. april 2023, <https://link.crta.rs/bw>

¹¹ BBC, "Pucnjava u školi u Beogradu: Snimak hapšenja osumnjičenog učenika, roditelji dece u očajanju", 3. maj 2023, <https://link.crta.rs/bx>

RTS, "Osumnjičenom za masovno ubistvo kod Mladenovca i Smedereva određen pritvor do 30 dana", 7. maj 2023, <https://link.crta.rs/c0>

¹² DW, "Srbija: zakazali su i društvo i sistem", 8. Maj 2023, <https://link.crta.rs/c1>

¹³ RSE, "Protest 'Srbija protiv nasilja' u Beogradu i Novom Sadu", 8. Maj 2023, <https://link.crta.rs/c3>

¹⁴ Stranica „Istupi protiv nasilja“, Zahtevi građanskih protesta "Srbija protiv nasilja", <https://link.crta.rs/c4>

Protesti su na ulice Beograda u jednom trenutku izveli 60.000 ljudi¹⁵ i počeli su da se šire po gradovima širom Srbije.¹⁶ Kao odgovor na proteste, vladajuća Srpska napredna stranka (SNS) organizovala je miting podrške vlasti "Srbija nade",¹⁷ koji je, uprkos velikoj partijskoj mobilizaciji,¹⁸ angažovanju državnih resursa i opsežnoj logističkoj podršci,¹⁹ podbacio²⁰, jačajući utisak opozicione javnosti da su promene moguće.

U istom periodu, teške ekonomske prilike izazvane upornom inflacijom od čak 15%,²¹ ali i sve nepovoljnijim položajem Srba na severu Kosova,²² uzdrmali su podršku dominantnoj partiji na vlasti.²³ Deo opozicionih parlamentarnih partija organizaciono je podržao proteste i preneo zahteve u najviše predstavničko i zakonodavno telo - Narodnu skupštinu Republike Srbije. Usvojena je odluka o obrazovanju anketnog odbora koja bi ispitala okolnosti koje su dovele do zločina, kao i institucionalne propuste nakon njih, ali je vladajuća većina ubrzo uz snažnu negativnu kampanju u najuticajnijim medijima, uskratila podršku radu Anketnog odbora, pozivajući se na zahteve porodica žrtava, tj. strahom da bi radom odbora bila ugrožena tužilačka istraga.²⁴

U pokušaju da ublaže politički nepovoljnu klimu, predsednik Srbije i predsednica Vlade Srbije najavili su povećanja zarada i penzija, te jednokratna finansijska davanja roditeljima i penzionerima. Nagovestili su i mogućnost prevremenih parlamentarnih izbora, koji bi mogli da se održe, kako su govorili, već u septembru.²⁵ Vlast nije ispunila nijedan zahtev protesta, na kojima je opozicija nastavila da insistira.

U septembru su se u pojedinim medijima pojavile informacije o mobilizaciji stranačke infrastrukture SNS-a u pripremi za izbore, a deo opozicije zatražio je prevremene parlamentarne i ranije obećane beogradske izbore.²⁶ U medijima sa nacionalnom pokrivenošću zaoštrena je retorika političke polarizacije uz dominaciju antizapadnog narativa. Nizali su se napadi na lidere opozicionih stranaka, predstavnike civilnog sektora i istaknute javne ličnosti iz oblasti kulture,²⁷ a prvi put je korišćena i "dipfejk" tehnologija kako bi se, pod plaštom humorističkog sadržaja, dodatno diskreditovali predstavnici opozicije.²⁸

¹⁵ Vreme, "Masa može svašta, kada je rešena da istera svoje", 25. maj 2023, <https://link.crtars/c5>

¹⁶ Stranica „Istupi protiv nasilja“, Mapa održavanja protesta "Srbija protiv nasilja", <https://link.crtars/c6>

¹⁷ Politika, "Veliki narodni skup „Srbija nade“ 26. maja u Beogradu", 17. maj 2023,

<https://link.crtars/c8>

¹⁸ Crta, "Politički pritisci na građane - Priča 4: Neću da idem na miting 26. maja iako me prisiljavaju"

<https://link.crtars/c9>

¹⁹ CINS, "Na miting SNS-a vozilima državnih institucija", 1. jun 2023,

<https://link.crtars/cb>

²⁰ Nova, "Saznajemo: Vučić besneo na saradnike posle debakla na kontramitingu", 27. maj 2023,

<https://link.crtars/cc>

²¹ BBC, "Srbija i inflacija: Rast cena ublažen treći uzastopni mesec, šta leto donosi novčanicima", 26. jun 2023,

<https://link.crtars/cd>

²² DW, "U sukobima KFOR-a i Srba povređeno više desetina ljudi", 30. maj 2023,

<https://link.crtars/ce>

²³ VOA, "Nezadovoljstvo građana Srbije raste, šta je odgovor vlasti?", 5. jun 2023,

<https://link.crtars/cg>

Crta, "Protesti protiv nasilja - Istraživanje javnog mnjenja i stavova učesnika protesta - Avgust 2023", 23. avgust 2023,

<https://link.crtars/bp>

²⁴ Danas, "Skupština obustavila dalji rad Anketnog odbora nakon molbe roditelja", 21. jul 2023,

<https://link.crtars/ch>

²⁵ Euronews, "Septembar, kraj godine ili proleće 2024: Pitanje kada će Srbija na glasanje i dalje jednačina sa više nepoznatih", 12. jun 2023, <https://link.crtars/cj>

²⁶ RSE, "Deo opozicije predao zahtev za prevremene izbore u Srbiji", 11. septembar 2023,

<https://link.crtars/ck>

²⁷ RSE, "Glupo bi bilo ćutati! Glumci u Srbiji o kritikama iz redova vlasti", 8. jun 2023,

<https://link.crtars/cl>

²⁸ VOA, "Etika ili zakoni – šta može da spreči zloupotrebu veštačke inteligencije", 17. avgust 2023, <https://link.crtars/cm>

Krajem septembra, oružani incident na severu Kosova doveo je do smrti kosovskog policajca i tri pripadnika neformalne oružane grupe srpske nacionalnosti. Događaj je preko noći značajno pogoršao spoljnopolitičku poziciju Srbije.²⁹

Još jedna najava prevremenih parlamentarnih, pokrajinskih i lokalnih izbora brzo je izazvala situaciju u kojoj su, uz neubedljiva obrazloženja, gradonačelnici i predsednici 66 opština i gradova podneli ostavke.³⁰ Kako su ta dešavanja koincidirala sa intenziviranjem kampanje socijalnih davanja i povećanja zarada širokim slojevima stanovništva,³¹ postalo je jasno da će izbori uskoro biti raspisani.

U toku višemesečne neizvesnosti oko toga da li će, kad i koji izbori biti raspisani, povela se i diskusija o izbornom ujedinjavanju opozicije, koja je dovela do formiranja liste "Srbija protiv nasilja".³² Partije nacionalističke desnice, takođe su pregovarale o zajedničkoj listi, ali nisu postigle konsenzus o mogućoj post-izbornoj saradnji s proevropskom opozicijom.³³

Predizbornim tenzijama doprineo je i porast socijalnih nezadovoljstva, uz najave štrajkova prosvetnih radnika, poštara, zdravstvenih radnika i poljoprivrednika.³⁴ Iako su predstavnici vlasti tvrdili da su izbori raspisani na zahtev opozicije, ostaje snažan utisak da je tu odluku donela uzimajući pre svega u obzir sopstveni interes.

Rad parlamenta tokom 2023. obeležile su manipulacije i zloupotrebe pravila koje je činila vladajuća većina, uz kulminaciju na poslednjoj sednici pred raspisivanje izbora, na kojoj je izglasano više od 50 zakona,³⁵ čime se parlament još jednom pokazao kao puki alat u rukama izvršne vlasti.

Srbija je ostala i bez suštinskih poboljšanja izbornih uslova, posebno kada je reč o problemima poput pritisaka na birače, zloupotreba javnih resursa i funkcija, širenja klijentelističkih mreža i manjka pluralizma u medijima.³⁶ Međunarodne ocene i indeksi demokratije i dalje klasifikuju Srbiju kao nedemokratski (hibridni) režim,³⁷ a Evropska komisija je pred raspisivanje izbora izvestila o minimalnom napretku Srbije na putu za prijem u EU, detaljno obrazlažući ocenu o manjku progressa u domenu poglavlja 23 i 24.³⁸

²⁹ Nedeljnik, "Ferguson: Događaji u Banjskoj predstavljaju stvarnu pretnju regionalnoj stabilnosti", 30. septembar 2023, <https://link.crtars/cn>

³⁰ Direktno, "60 predsednika opština podnelo ostavku", 28. septembar 2023, <https://link.crtars/cp>

³¹ Blic, "Stiže veći dodatak za rođenje beba! Danas isplata i socijalne pomoći: Dve grupe građana na listi", 20. septembar 2023, <https://link.crtars/cq>

³² N1, "Zajednički nastup opozicije „Srbija protiv nasilja“ na izborima: Tepić i Aleksić nosioci republičke liste", 27. oktobar 2023, <https://link.crtars/cr>

³³ Beta, "Jovanović (Novi DSS): Sa proevropskom opozicijom nema programske vlade, samo tehničke", 3. novembar 2023, <https://link.crtars/cs>

³⁴ N1, "Radnici Pošte nastavili spontane obustave rada širom zemlje", 25. oktobar 2023, <https://link.crtars/ct>

³⁵ Otvoreni parlament, "Godišnji izveštaj Otvorenog parlamenta o radu 13. saziva Narodne skupštine u 2022. i 2023. godini", <https://link.crtars/cu>

³⁶ Crta, "Bez napretka u ispunjavanju preporuka OEBS/ODIHR", 11. oktobar 2023, <https://link.crtars/cv>

³⁷ Freedom House, "Freedom in The World 2023", <https://link.crtars/cy>

V-Dem Institute, "Democracy Report 2023 - Defiance in the Face of Autocratization", <https://link.crtars/d2>

³⁸ Delegacija EU u Srbiji, "Godišnji izveštaj o Srbiji 2023", <https://link.crtars/d4>

3 RASPISIVANJE IZBORA

Nakon manje od dve godine, za 17. decembar su raspisani vanredni izbori za sva tri nivoa vlasti – parlamentarni, pokrajinski i lokalni, čime se nastavlja višedecenijska loša praksa spajanja izbora u jednom danu. Ono što ovog puta dodatno baca senku na tu, inače problematičnu, praksu je raspisivanje vanrednih lokalnih izbora samo za jednu veliku grupu opština uz ostavljanje druge grupe da čeka svoje redovne lokalne izbore pola godine kasnije. **Odluka o odabiru dela opština za lokalne izbore doneta je bez presedana u dosadašnjoj izbornoj praksi, bez razumnih objašnjenja, i predstavlja snažan indikator potencijalne zloupotrebe vlasti za sticanjem nepoštene prednosti na predstojećim izborima.**

Prevremeni izbori raspisani su 1. novembra za 17. decembar 2023. za narodne poslanike Republike Srbije, odbornike skupštine Grada Beograda i 66 lokalnih administracija gradova i opština. Izbori za Skupštinu Autonomne pokrajine Vojvodine, koji će se održati istog dana, raspisani su 16. novembra 2023.

Raspisani parlamentarni izbori ujedno su i drugi vanredni izbori u godinu i po dana, i treći koji se održavaju u protekle četiri godine. Usled čestih vanrednih izbornih ciklusa, građani Srbije će u decembru šesti put izaći na izbore od 2012. godine.³⁹ Iako su vanredni izbori deo političkog života Srbije od uvođenja višestranačja, oni se u poslednjih 10 godina ne raspisuju kao posledica nestabilnosti vladajućih koalicija, već iz razloga političkih kalkulacija.

Iako je i deo parlamentarne opozicije predsedniku Srbije u septembru uputio zahtev za raspisivanje vanrednih parlamentarnih i Beogradskih izbora⁴⁰, do međustranačkog dijaloga o ovom predlogu nije došlo. Umesto u atmosferi razgovora, period do raspisivanja izbora je protekao u podsticanju tenzija i potpunoj neizvesnosti oko toga koji će izbori i kada biti raspisani. Ne uzimajući u obzir javni interes, vlast je zloupotrebila svoju institucionalnu poziciju da izbore raspiše na način i onda kada njoj odgovara.

Parlamentarni izbori su raspisani uz identično obrazloženje koje je korišćeno i prilikom raspisivanja vanrednih parlamentarnih izbora 2022. godine: *“Održavanje novih parlamentarnih izbora u postojećim okolnostima obezbedilo bi viši stepen demokratičnosti, smanjenje tenzija koje se stvaraju između suprotstavljenih opcija u društvu, odbacivanje isključivosti i govora mržnje i afirmisanje prava na slobodno iznošenje mišljenja i stavova o određenim političkim, ekonomskim i drugim pitanjima, uključujući i dalju afirmaciju evropskih vrednosti.”*⁴¹

Raspisivanje vanrednih lokalnih izbora za više od trećine lokalnih samouprava predstavlja presedan u izbornoj istoriji Srbije i ukazuje na nedemokratsku praksu vlasti koja se sprovodi iz potreba političke kalkulacije, a ne realne potrebe građana iz

³⁹ Izborni ciklusi u Srbiji od 2012. godine: redovni 2012, vanredni 2014, vanredni 2016, redovni 2020, vanredni 2022, vanredni 2023. godine.

⁴⁰ RSE, “Deo opozicije predao zahtev za prevremene izbore u Srbiji”, 11. septembar 2023, <https://link.crtars/d6>

⁴¹ Vlada Republike Srbije, “Vlada uputila predsedniku Republike predlog za raspuštanje parlamenta”, 30. oktobar 2023. godine, <https://link.crtars/d8>

tih mesta.⁴² Posmatračka misija Crte je zabeležila kroz dostupne izjave predsednika opština i gradonačelnika, veoma neujednačene razloge za podnošenje ostavki “predstojeći izbori u Srbiji”⁴³, “dobijeno uputstvo” od stranke⁴⁴, “da se građani ne maltretiraju da dva puta izlaze na izbore”⁴⁵, “zbog utvrđivanja legitimiteta”⁴⁶, odnosno davanje prilike da se vlast osvoji na izborima a “nikako blokadama saobraćajnica, institucija i maltretiranjem građana”.⁴⁷

Iako će izbori za skupštinu grada Beograda takođe biti održani u decembru 2023. godine, nisu raspisani ni za jednu od njenih 17 gradskih opština. Veliki gradovi bez lokalnih izbora u 2023. godini uključuju i Novi Sad, Niš, Čačak, Valjevo, Jagodinu i Užice.

Izbora neće biti u svih 45 opština i gradova u Vojvodini. **Južno od Save i Dunava, većina lokalnih samouprava sa raspisanim izborima su u regionima južne Srbije, Šumadije i Mačve.** Najveći gradovi u kojima će se održati vanredni lokalni izbori u 2023. godini su Beograd, Vranje, Novi Pazar, Kragujevac, Leskovac i Šabac.

Stvarni razlozi zbog kojih je doneta odluka da se na jednom delu teritorije Srbije ranije izađe na lokalne izbore ostaju nejasni.

4 TOK IZBORNOG PROCESA I RAD IZBORNE ADMINISTRACIJE

Dosadašnji rad izborne administracije je protekao u skladu sa zakonom i propisanim rokovima. Ipak, i pored tehničkih unapređenja koja se odnose na transparentost, način rada, organizovanje i sprovođenje obuka i informisanje birača, **i u ovim izborima se pokazuje da je ovaj sistem izborne administracije koji je izbornim zakonima predviđen dostigao svoj maksimum, te po svom ustrojstvu i kapacitetu, ne može kvalitetno i pravovremeno da odgovori na sve izazove sa kojima se izborni proces suočava.** Za dalji napredak u radu izborne administracije neophodne su zakonske izmene koje vode uspostavljanju samostalne, profesionalne izborne administracije sa širim, drugačijim ovlašćenjima od postojećih i sa svojim sekretarijatom - stručnom službom. Samo pod tim uslovom, izborna administracija će moći da pruži institucionalni odgovor na sumnje o falsifikovanim potpisima podrške birača, manipulacije biračkim spiskom i pravom na položaj stranaka nacionalnih manjina u izbornom procesu. **Posmatračka misija Crte poziva tužilaštvo da ispita sve navode koje se odnose na sumnje da su pojedini overivači falsifikovali potpise podrške birača, posebno zbog toga što se potencijalno radi o krivičnim delima koja se gone po službenoj dužnosti.**

⁴² Raspisivanje vanrednih izbora dočekala je i skoro polovina lokalnih samouprava u Srbiji van Beograda. Vanredni lokalni izbori održaće se u 66 opština i gradova u Srbiji u decembru, dok njih 88 čeka redovne izbore na proleće 2024. godine. Šesnaest opština će ostati bez izbora jer su na izbore izlazile 2021. i 2022. godine. U Srbiji ima ukupno 170 lokalnih samouprava za koje se mogu raspisati izbori - 28 gradova, 117 opština i 25 gradskih opština. Predsednik Skupštine Srbije je 1. novembra 2023. godine raspisao izbore u 65 lokalnih samouprava - u 12 gradova i 53 opštine. Od 25 gradskih opština, samo je grad Vranje raspisao izbore za svoju gradsku opštinu Vranjska Banja.

⁴³ Info Centar Juga, “Ostavku podneo i predsednik opštine Bojnik Nebojša Nenadović”, 28. septembar 2023, <https://link.crtars/d9>

⁴⁴ JugMedia, “Sve po dogovoru: I gradonačelnici Pirota i Vranja i predsednici opština Vladičin Han i Medveđe podneli ostavke”, 29. septembar 2023, <https://link.crtars/da>

⁴⁵ FAR TV, “Vladica Dimitrov podneo ostavku na mesto predsednika Opštine Dimitrovgrad”, 2. oktobar 2023, <https://link.crtars/db>

⁴⁶ eKučevo, “Predsednik opštine dr Ivan Rajičić podneo ostavku : Idemo na nove izbore da proverimo koga narod želi”, 28. septembar 2023, <https://link.crtars/dc>

⁴⁷ Infozija, “I Kragujevac ostao bez gradonačelnika: Dašić otkrio zbog čega je podneo ostavku”, 29. septembar 2023, <https://link.crtars/dd>

4.1 Rad Republičke izborne komisije

Rad Republičke izborne komisije (RIK) je u prvim nedeljama izborne kampanje protekao u skladu sa zakonom i rokovima određenim za organizovanje i sprovođenje izbora. U odnosu na prošlogodišnji izborni proces, rad RIK-a je unapređen u pogledu načina rada (uvođenje elektronskog sistema na sednicama) transparentnosti, informisanja birača i sprovođenju obuka za lokalnu izbornu administraciju, te donošenja plana obuke za instruktore i članove biračkih odbora. U dosadašnjem radu, pored aktivnosti na organizovanju i sprovođenju izbora, te odlučivanja o izbornim listama, izdvajaju se po važnosti i intenzitetu dve diskusije koje su se vodile o pitanju rokova za zamenu članova proširenog sastava biračkih odbora i načinu beleženja primedbi članova biračkih odbora tokom glasanja. Najveći broj odluka Republičke izborne u ovom izveštajnom periodu je usvojeno jednoglasno, međutim, pojedinim odlukama prethodile su rasprave članova RIK-a u pogledu tumačenja zakonskih odredbi i njihove primene (zamene članova biračkih odbora i unošenje primedbi članova biračkih odbora u zapisnik o radu biračkog odbora).

U prvim danima kampanje, jedan **deo članova RIK-a je problematizovao rešenje iz Uputstva za predlaganje lica u biračke odbore za sprovođenje glasanja na izborima za narodne poslanike**, prema kom članovi proširenog sastava biračkih odbora ne mogu biti zamenjeni čak ni ako se razbole, umru ili izgube biračko pravo dok članovi stalnog sastava biračkih odbora mogu biti zamenjeni do tri dana pre izbornog dana. **Iako je ova odluka bila rezultat usklađivanja sa Zakonom o izboru narodnih poslanika, ona je ipak izazvala polemiku u javnosti jer je propušteno da se u periodu između izbornih ciklusa o tome vodi šira stručna debata umesto da se ova odluka donese pred sam početak izborne kampanje.** Deo opozicionih učesnika izbora je zbog toga podneo predlog Ustavnom sudu za ocenu ustavnosti i zakonitosti ove odluke. **RIK je dopunom navedenog uputstva, na sednici održanoj 5. novembra, produžio rok za zamenu članova proširenog sastava biračkih odbora do 13. decembra**, što je rok koji važi i za članove stalnog sastava.

Tema koja je takođe izazvala žustru diskusiju između članova RIK-a, a od značaja je za izborni proces, jeste **pitanje načina unošenja primedbi članova biračkih odbora u zapisnik o radu biračkog odbora**. U prethodnom izbornom procesu 2022. godine, a naročito na izborima za skupštinu grada Beograda, članovi biračkih odbora sa nekih biračkih mesta tvrdili su da su primedbe pisali, ali da one nisu pronađene prilikom pregleda izbornog materijala od strane izborne komisije. Deo članova RIK-a je zahtevao da se obrazac Zapisnika o radu biračkog odbora izmeni i da se doda poseban prostor u tom obrascu za unošenje primedbi članova biračkog odbora na rad biračkog odbora. Istakli su da bi samo takva intervencija bila u skladu sa zakonom, odnosno da bi jedino takvom izmenom Zapisnik o radu biračkog odbora sadržao i takve primedbe, kako Zakon o izboru narodnih poslanika i propisuje.

RIK je odlučio da se, kao i u prethodnom izbornom procesu, primedbe članova biračkog odbora pišu u slobodnoj formi na listu papira koji se smatra sastavnim delom zapisnika o radu biračkog odbora. Međutim, kako bi se ova pojava prevenirala, kao novina je utvrđena pojačana odgovornost predsednika biračkog odbora, koji ima zaduženje da svojim potpisom potvrdi postojanje podnetih primedbi kao i da u zapisniku o radu biračkog odbora navede imena članova biračkog odbora koji su podneli primedbe. Ovo pitanje posebno dobija na značaju u slučaju podnošenja prigovora ili zahteva za poništavanje glasanja na biračkom

mestu, kada primedbe podnete od strane članova biračkog odbora mogu biti ključne za dokazivanje postojanja/nepostojanja nepravilnosti na biračkom mestu.

Ukupno 78 narodnih poslanika je 20. novembra podnelo Ustavnom sudu Predlog za ocenu ustavnosti, saglasnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonitosti Odluke o obrascima za utvrđivanje rezultata glasanja na izborima za narodne poslanike, sa ciljem da ospori valjanost obrasca Zapisnika o radu biračkog odbora.

Registar prigovora predstavlja korak napred u povećanju transparentnosti u radu Republičke izborne komisije. Registar sadrži sve prigovore upućene izbornim komisijama, odluke donete po prigovorima, kao i pravna sredstva i postupanje nadležnih sudova po njima. Takođe, omogućen je javni pristup putem posebnog banera na web stranici RIK-a. U cilju zaštite podataka o ličnosti RIK je doneo posebno uputstvo o pseudonimizaciji koje propisuje način postupanja organa za sprovođenje izbora prilikom obrade ličnih podataka.

Za razliku od prethodnih izbornih procesa materijali za sednice se ne predaju članovima RIK-a u štampanoj formi, već je sav materijal dostupan u elektronskoj formi.

Na sednici održanoj 3. novembra doneta je odluka o obrascima za podnošenje prijave za posmatranje rada organa za sprovođenje izbora, nakon čega je po dobijanju akreditacije, Posmatračka misija Crte započela posmatranje rada Republičke izborne komisije od 14. sednice odnosno šeste sednice od raspisivanja izbora koja je održana 5. novembra.

Za praćenje organa za sprovođenje izbora, do sada su akreditovani domaći posmatrači iz sledećih organizacija: Komitet pravnika za ljudska prava - YUCOM, CESID, Res Publica, Građani na straži i Crta. Od međunarodnih posmatrača, Misija ODIHR se akreditovala za praćenje rada RIK-a i drugih organa za sprovođenje izbora.

Od jedanaest proglašenih izbornih lista⁴⁸, četiri liste su stekle položaj lista nacionalnih manjina. Svaka od proglašenih lista predložila je člana i zamenika člana Republičke izborne komisije u proširenom sastavu, osim izborne liste SDA Sandžaka.

4.2 Odlučivanje po prigovorima

RIK je u ovom periodu odlučivao o 15 prigovora, gde je 14 bilo identične sadržine i svi su jednoglasno odbijeni kao neosnovani. Prigovorima se ukazivalo da je prekršen Ustav zbog

⁴⁸1. Aleksandar Vučić – Srbija ne sme da stane
 2. Ivica Dačić – Premijer Srbije
 3. Dr Vojislav Šešelj – Srpska radikalna stranka
 4. Milica Đurđević Stamenkovski – Boško Obradović – Nacionalno okupljanje – Državotvorna snaga – Srpska stranka Zavetnici – Srpski pokret Dveri
 5. Dr Miloš Jovanović – Nada za Srbiju – Srpska koalicija Nada – Nacionalno demokratska alternativa – Nova demokratska stranka Srbije (Novi DSS) – Pokret obnove kraljevine Srbije (POKS) – Vojislav Mihailović
 6. Savez Vojvodanskih Mađara – za našeg predsednika, za našu zajednicu, za budućnost!
 7. Srbija protiv nasilja – Miroslav Miki Aleksić – Marinika Tepić (Stranka slobode i pravde, Narodni pokret Srbije, Zeleno – levi front, Ne davimo Beograd, Ekološki ustanak – Čuta, Demokratska stranka, Pokret slobodnih građana, Srbija centar, Zajedno, Pokret za preokret, Udruženi sindikati Srbije „Sloga“, Novo lice Srbije)
 8. Usame Zukorlić – Ujedinjeni za pravdu – Stanka pravde i pomirenja – Bošnjaci Sandžaka, Tomislav Žigmanov – Demokratski savez Hrvata u Vojvodini
 9. SDA Sandžaka – dr Sulejman Ugljanin
 10. Zajedno za budućnost i razvoj – Koalicija za mir i Toleranciju
 11. Narodna stranka – Siguran izbor. Ozbiljni ljudi – Vuk Jeremić, dr Sanda Rašković Ivić, Siniša Kovačević, Vladimir Gajić, Marina Lipovac Tanasković

toga što je nosilac izborne liste "Aleksandar Vučić – Srbija ne sme da stane" predsednik Republike Srbije koji, prema navodima iz prigovora, kao predsednik Republike Srbije odražava jedinstvo države. S obzirom na to da Republička izborna komisija ne ocenjuje ustavnost akata već su za ocenu ustavnosti nadležni drugi državni organi, ona je odlučila u okviru svojih nadležnosti i odbila prigovore. Jedan prigovor je odbačen zbog toga što ga je podnelo neovlašćeno lice.

Jedan od 15 primljenih prigovora podnet je zbog pitanja ispravnosti prikupljenih potpisa za podnošenje kandidature izborne liste o proglašenju izborne liste Ivica Dačić – premijer Srbije.

4.3 Proces kandidovanja

Zakonom o overi potpisa, rukopisa i prepisa je 2017. godine overa potpisa za kandidaturu u potpunosti prebačena u nadležnost javnih beležnika, što je bila i jedna od preporuka ODIHR-a za unapređenje transparentnosti i integriteta ovog procesa. Međutim, **2020. godine je novim izbornim zakonima overa potpisa vraćena i u nadležnost i opštinske, odnosno gradske uprave.** Crta je već ukazivala na činjenicu da je loše rešenje po kojem se potpisi podrške overavaju u opštinskim i gradskim upravama, što je potvrđeno i tokom izbora 2022. u slučaju sumnje na falsifikovanje izjava podrške građana listi "Ruski manjinski savez – Milena Pavlović, Pavle Bihale Gavrin". Sumnju je izrazila Republička izborna komisija, iako je proglasila listu na osnovu odluke Upravnog suda. Crta je o ovome tada takođe izvestila javnost i zahtevala reakciju nadležnih organa gonjenja ne bi li se utvrdilo da li je bilo izborne prevare.

Iako u ovom izbornom procesu Posmatračka misija Crte ocenjuje da u formalnom smislu nije došlo do ugrožavanja slobode aktera da učestvuju u izborima, primećeno je da se ovaj proces suočava sa nepoverenjem političkih aktera i javnosti, kao i indicije da proces kandidovanja može da naruši integritet izbornog procesa i ove godine. U javnosti su se pojavile tvrdnje⁴⁹ o problemima sa overom potpisa podrški birača, kao i tvrdnje⁵⁰ o sumnjivim potpisima na listama, kao i ranijih godina, dok su u nekim mestima terenski posmatrači kroz razgovore sa akterima zabeležili navode da se nad građanima vrše pritisci da ne potpišu za određenu listu.

Kada se radi o problemima oko overe potpisa podrški, Crta je zaključila da je konfuzija nastala tako što su neki podnosioci lista upisivali imena opštinskih overivača, a nekada neujednačeno samo navodili da su overu izvršile opštinske uprave, dok su zabeleženi i slučajevi navođenja imena overivača iz notarskih kancelarija, a ne samih naziva kancelarija. Za jednu takvu situaciju sa listom Ivica Dačić - Premijer Srbije je uloženi prigovor RIK-u. Prigovorom se tvrdilo da overu nisu izvršili ovlašćeni overitelji. Rešavajući po prigovorima, izborne komisije su utvrdile da su navedeni overivači u evidenciji koju je predala lista zaista ovlašćeni. Tako su svi **članovi RIK-a bili saglasni da navedenu listu ne treba poništiti, odnosno da prigovor treba odbiti. Priikom odlučivanja je istaknuto** i da su isprave overili nadležni organi jer se na ispravama nalazi pečat nadležnog organa. Takođe,

⁴⁹ X, Đorđe Stanković, 4. novembar, 2023. <https://link.crta.rs/fa>

⁵⁰ Rešetka, 5. novembar, 2023. Sumnjivo prikupljeni potpisi za lokalnu izbornu listu Jedinstvene Srbije u Vlasotincu, čak i socijalisti podneli prigovor, <https://link.crta.rs/fb>

navedeno je i da je reč o nespornim izjavama i potpisima birača koji su potpisali izjave, odnosno da izjave sadrže sve bitne elemente kojima se može utvrditi volja birača.

Dodatno svetlo na probleme sa overom potpisa podrški birača je dao slučaj overenog potpisa za Rusku stranku - Slobodan Nikolić koja je proglašena za izbore za odbornike Skupštine grada Beograda. **Prilikom odlučivanja o ovoj listi, jedna članica GIK-a Beograd je iznela tvrdnje da je kontaktirajući lično jednog potpisnika podrške listi saznala da je taj potpis zapravo lažan, odnosno da birač nije dao svojevolsno svoj potpis podrške.**

Ovo je još jedan primer koji pokazuje koliko je važno da se proces overe potpisa podrške birača uredi na način na koji je moguće utvrditi odgovornost overitelja za svaki potpis, **a to je moguće samo ukoliko se overa poveri isključivo notarskim kancelarijama, odnosno vrati zakonsko rešenje koje je postojalo pre 2020. godine**, što Crta i predlaže svojom preporukom.

Međutim, mnoga pitanja, kojima je lako manipulirati, ostaju otvorena usled odsustva reakcija tužilaštva, koje ne ispituje navode o mogućim zloupotrebama, iako se potencijalno radi o krivičnim delima koja se gone po službenoj dužnosti, kao i odsustva ovlašćenja izbornih komisija da bliže istražuju ove slučajeve.

Podsetićemo da proces kandidovanja već godinama potresaju i ozbiljne kontroverze falsifikovanja potpisa i pečata overitelja, bez institucionalnih posledica. U izborima 2022. godine, izborna lista "Ruski manjinski savez" koju je predvodio kontroverzni pokret Levijatan, proglašena je uprkos tome što je do izbora došla protivzakonitim postupcima. Državni organi nisu preduzeli bilo koju radnju povodom tog slučaja, čime se ponavlja praksa izostanka procesuiranja slučajeva krivičnog dela falsifikovanja, kao što je to bio slučaj i u ranijim izbornim procesima. Takođe, prilikom podnošenja lista kandidata za narodne poslanike 2016. godine, u postupku provere potpisa podrške Republička izborna komisija ustanovila je postojanje brojnih falsifikovanih potpisa podrški birača.⁵¹

4.4 Odlučivanje o obrascima i sastavu organa za sprovođenje izbora

Na dan raspisivanja izbora RIK je usvojio Odluku o obrascima za podnošenje izborne liste kandidata za narodne poslanike Narodne skupštine, kao i Odluku o utvrđivanju boje glasačkog listića i boje kontrolnog lista za proveru ispravnosti glasačke kutije za glasanje na izborima za narodne poslanike Narodne skupštine. Rokovnik za vršenje izbornih radnji u postupku izbora za narodne poslanike Narodne skupštine, raspisanih za 17. decembar 2023. godine donet je 3. novembra na 11. sednici. RIK je doneo i Odluku o obrascima za utvrđivanje rezultata glasanja na izborima za narodne poslanike. Takođe, doneta je Odluka o obrascima zapisnika o primopredaji izbornog materijala za sprovođenje izbora za narodne poslanike.

⁵¹ U brojkama, 2016. godine je ustanovljeno je 8684 falsifikovana postpisa, podršku falsifikovanih potpisa dobilo je sedam izbornih lista, a većina potpisa bila je overena lažnim pečatom Osnovnog suda u Šapcu. Prvo osnovno javno tužilaštvo u Beogradu, još 2016.godine godine podiglo je optužnice protiv sedmoro lica za izvršenje krivičnog dela falsifikovanje isprave iz člana 355 Krivičnog zakonika, za koje je zaprečena kazna zatvora do 3 godine. Ove optužnice su prosleđene na potvrđivanje Prvom osnovnom sudu u Beogradu, ali do danas nisu dostupne informacije o ishodu ovog postupka. Poslednje informacije koje je Crta pribavila o ovom postupku datiraju iz juna 2020 godine kojim je Prvi osnovu sud obavestio Crtu da je krivični postupak u prekidu, jer je za jednom od okrivljenih osoba izdata naredba za raspisivanje poternice, koji još nije realizovana.

U pogledu sastava lokalnih izbornih komisija donete su odluke o sastavu i radu izbornih komisija jedinica lokalne samouprave prilikom istovremenog održavanja izbora za narodne poslanike i izbora za odbornike skupština opština i gradova za sprovođenje izbora u Prištini, Kosovskoj Mitrovici, Gnjilanu, Peći i Gori. Republička izborna komisija je u skladu sa svojim nadležnostima obrazovala lokalne izborne komisije u stalnom sastavu.

Na osnovu predloga opštinskih i gradskih uprava doneta je odluka o davanju saglasnosti za određivanje biračkih mesta sa više od 2.500 i manje od 100 birača, nakon čega je doneta odluka o određivanju biračkih mesta u zavodima za izvršenje krivičnih sankcija

4.5 Birački spisak: otvorene sumnje, odsustvo podataka

Tvrđnje predstavnika opozicije da u Beogradu na dnevnom nivou nekoliko stotina građana fiktivno promeni adresu da bi učestvovalo na lokalnim izborima⁵², kao i izjava Milana Stamatovića, novog političkog partnera liste "Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane"⁵³, koju deo javnosti tumači kao potvrdu da se uoči izbora vrši "prebacivanje birača" iza kog stoji Srpska napredna stranka, stavile su birački spisak pod oko javnosti i u ovom izbornom procesu i otvorile pitanje migracije birača. Raspisivanje vanrednih lokalnih izbora samo u delu Srbije dodatno doprinosi sumnjama dela javnosti da je u pitanju politička strategija kojom će se izborna pobeda osiguravati u decembarskim izborima, odnosno prolećnim izborima u ostatku opština. Kao i u ranijim izborima, negativna percepcija biračkog spiska utemeljena na nedostatku pravovremenih i dovoljnih podataka i činjenica o njegovom stanju predstavlja ozbiljan problem koji doprinosi nepoverenju javnosti u izborni proces.

Kao i u prethodnim izborima, Posmatračka misija Crte uputila je dopis nadležnim ministarstvima - Ministarstvu državne uprave i lokalne samouprave i Ministarstvu unutrašnjih poslova sa pozivom na sastanak, radi prikupljanja dodatnih informacija u vezi sa procedurama od značaja za ovakve slučajeve potencijalnih manipulacija biračkim spiskom, odnosno migracijama birača. Do zaključenja ovog izveštaja, odgovori na pozive Posmatračke misije Crte nisu stigli. Takođe, Crta je uputila zahtev za pristup informacijama od javnog značaja Ministarstvu unutrašnjih poslova za dobijanje preciznih informacija o prijavama i pasivizaciji prebivališta. Odgovor na zahtev je stigao 17. novembra, ali sa nepotpunim podacima⁵⁴, što onemogućava potpun uvid u problem i otklanjanje sumnji o manipulacijama migracijama građana. Preostali podaci su trenutno predmet obrade i analize.

⁵² N1, "Aleksić: 300 do 500 građana dnevno fiktivno promeni adresu zbog izbora u Beogradu", 19. oktobar 2023, <https://link.crtars.de>

⁵³ "Ali ako su podeljene sada opštine, pa za mart kada padaju redovni izbori, ostane 70 opština, SNS može, s obzirom na svoju poziciju, da prebaci dobar deo birača u Čajetinu i da na taj način pobedi. Što je potpuno legitimno. Neke sigurne glasače možda iz Užica ili iz neke druge strane, može da prebaci u Čajetinu i da vi uz dobru podršku svojih građana – možete da izgubite zbog ljudi koji su došli sa strane. I zašto mi malo dugoročno gledamo napred u budućnost, šta bi se desilo da mi kao jedina lokalna samouprava budemo protivnik jednoj mašineriji koja ima sve poluge vlasti da nas prosto oduva sa političke scene?" Danas, Milan Stamatović za N1 objašnjava zašto ulazi u Vučićev pokret, 24. oktobar 2023, <https://link.crtars/df>

⁵⁴ "Ministarstvo nije u mogućnosti da dostavi podatak o broju punoletnih državljana Republike Srbije koji su prijavili prebivalište na teritoriji grada Beograda, a čije je prethodno prebivalište bilo u inostranstvu."

Ministarstvo unutrašnjih poslova je 16. novembra objavilo i podatke o kretanju aktivnih prijava prebivališta na teritoriji Grada Beograda zaključno sa 31. oktobrom.⁵⁵ Međutim, podaci su dati zbirno za maloletna i punoletna lica, što kao i u slučaju odgovora Ministarstva unutrašnjih poslova na zahtev za pristup informacijama od javnog značaja, onemogućava dalju analizu i otklanjanje sumnji o manipulacijama migracijama građana.

Poslednji tromesečni presek stanja broja birača po opštinama objavljen je na sajtu MDULS-a 23. oktobra 2023. godine⁵⁶, i to je poslednji presek pre zaključenja biračkog spiska. Na osnovu poređenja kretanja broja birača sa prethodnim presecima, ne mogu se uočiti veće razlike, osim blagog porasta u Beogradu. **Posmatračka misija Crte ove podatke ne smatra dovoljnim za ocenu, zbog toga što su podaci koji su traženi od Ministarstva unutrašnjih poslova ključni za analizu i sticanje uvida u pravo stanje kretanja birača.**

S druge strane, posmatrači **Crte su terenskim posmatranjem rada policijskih stanica u Beogradu, zabeležili da postoji neujednačena praksa kojom građani mogu proveriti da li su na njihovim adresama prijavljene nepoznate osobe, odnosno kojom ih mogu pasivizirati**⁵⁷. Službenici nekih policijskih uprava smatrali su dovoljnim zahtev građana da se sve osobe koje nisu članovi domaćinstva pasiviziraju, a neke policijske stanice tražile su da se prvo podnese zahtev da se utvrdi da li na adresi postoje osobe koje nisu članovi domaćinstva, pa se tek onda stupa u postupak pasivizacije. Takođe, Crta je u Beogradu utvrdila prebacivanje nadležnosti sa opštinskih policijskih stanica na Upravu za upravne poslove, koja se trenutno nalazi na adresi Omladinskih brigada 1 i obrnuto za slučaj provere i pasivizacije nepoznatih stanara. Usled toga, Posmatračka misija Crte je poslala dopis 23. oktobra 2023. godine Ministarstvu unutrašnjih poslova sa zahtevom da Ministarstvo predoči precizne informacije građanima u vezi sa navedenim procedurama, ali do odgovora nije došlo. Poziv Ministarstvu unutrašnjih poslova je dalje ponovljen 27. oktobra i 7. novembra, ali se Ministarstvo nije oglasilo ni nakon trećeg poslatog dopisa. Crta se 22. novembra obratila i Zaštitniku građana pritužbom na rad Ministarstva unutrašnjih poslova sa nadom da će ova institucija, u skladu sa svojim ovlašćenjima, doprineti da građani dobiju tražene odgovore.

U međuvremenu, dok je u javnosti rasla sumnja u organizovane migracije birača, predstavnici države su se ipak obratili javnosti. Predsednica Vlade, Ana Brnabić, negirala je tvrdnje opozicionog lidera, Đorđa Mikića, da je sa svoje adrese pasivizirao nepoznatu osobu. Dan nakon obraćanja predsednice Vlade, **Crta je u jednoj policijskoj stanici u Beogradu zabeležila navod da je “upravo došlo” do promene prakse – odnosno da građani koji žele da izvrše proveru i pasivizaciju nepoznate osobe sa svojih adresa moraju prvo da podnesu zahtev za utvrđivanje ko je sve prijavljen na adresi vlasnika stana.**

⁵⁵ Ministarstvo unutrašnjih poslova, “Prikaz i kretanje aktivnih prijava prebivališta na teritoriji grada Beograda”, 22. Novembar 2023, <https://link.crta.rs/dg>

⁵⁶ Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, Pregled broj birača - Stanje na dan 23.10.2023, <https://link.crta.rs/dh>

⁵⁷ Zakonom o prebivalištu i boravištu građana u čl.3 predviđeno je da je pasivizacija adrese označavanje u evidenciji nadležnog organa da građanin ne stanuje na adresi prijavljenog prebivališta ili boravišta.

4.6 Gradska izborna komisija Grada Beograda

U izveštajnom periodu rad Gradske izborne komisije grada Beograda (GIK) je protekao u skladu sa zakonom i u skladu sa zakonskim rokovima. Međutim, **GIK se u ovom izbornom procesu susreo sa situacijom u kojoj postoji sumnja da su izvršene različite zloupotrebe ili krivična dela u vezi sa falsifikovanjem potpisa podrške birača, a na koju GIK nije imao propisani mehanizam reagovanja**, što ponovo ukazuje na potrebu promene ustrojstva i ovlašćenja izbornih komisija.

Najveći broj odluka Gradske izborne komisije grada Beograda u ovom izveštajnom periodu je usvojen jednoglasno na sednicama GIK-a. Članovi GIK-a najviše su diskutovali i potom nisu doneli jednoglasne odluke o proglašenju izborne liste "Ruska stranka - Slobodan Nikolić", zatim o utvrđivanju položaja stranke nacionalne manjine za istoimenu listu i odlučivanju o podnetom prigovoru na proglašenje te izborne liste. Takođe, diskusija se vodila i o proglašenju izborne liste "Aleksandar Vučić - Beograd ne sme da stane".

Kada se radi o izbornoj listi Ruska stranka - Slobodan Nikolić, pojedini članovi GIK-a su izneli tvrdnje kojima osporavaju najmanje jedan potpis podrške birača za navedenu listu⁵⁸ i izneli zahtev da se glasanje o proglašenju izborne liste odloži, kako bi se izvršio dodatni uvid u materijal sa predaje liste. Prema izveštaju GIK-a o prijemu izborne liste, Ruska stranka – Slobodan Nikolić je prikupila 2.069 potpisa podrške birača, od kojih je 2.060 ispravno (overeno pečatom ovlašćenog overivača, imaju biračko pravo i kompletne lične podatke). Svi potpisi su overeni pečatima opštinskih overitelja, od kojih je najveći broj, njih čak 491 overen pečatom opštinskog overitelja Opštine Čukarica. Članica GIK-a je tokom diskusije iznela tvrdnje da je lično stupila u kontakt sa jednom osobom koja je navodno potpisala izjavu podrške Ruskoj stranci i da ta osoba negira da je potpis svojevajno dala za navedenu izbornu listu. Iz tog razloga, pojedini članovi GIK-a su tražili dodatni uvid u potpise podrške birača i odlaganje odlučivanja o izbornoj listi. Sa druge strane, predsednik GIK je informisao sve članove da je prema izveštaju stručne službe konstatovano da je 2.060 potpisa podrške birača pravno valjano, odnosno overeno važećim potpisom ovlašćenih overitelja, te da GIK nema načina da dodatno ustanovljava valjanost prikupljenih potpisa. Izborna lista je proglašena sa 9 glasova "za" i 6 "protiv", dok GIK nije izašao u susret zahtevu pojedinih članova da ponovo izvrše uvid u prikupljene potpise.

Iako je izborna lista proglašena većinom glasova članova GIK Beograd, a potom joj je i utvrđen položaj stranke nacionalne manjine u izbornom procesu, pojedini članovi GIK-a su najavili da će iskoristiti raspoloživa pravna sredstva da ospore ove odluke.

Kada je reč o Rešenju o proglašenju izborne liste Aleksandar Vučić - Beograd ne sme da stane, osam članova Gradske izborne komisije je glasalo za usvajanje liste, dok je njih četvoro bilo uzdržano. **Tokom rasprave je izražena sumnja da su se izjave o podršci ovoj izbornoj listi prikupljale na obrascima koji nisu saobrazni obrascima propisanim odlukom Gradske izborne komisije grada Beograda.** Istakli su i da postoji sumnja da je

⁵⁸ Lista je predata sa ukupno 2.069 priloženih potpisa.

ova lista krenula sa prikupljanjem potpisa podrške i pre nego što je zvanična forma⁵⁹ uopšte usvojena čime su učesnici u izbornoj trci, na samom njenom početku, stavljeni u neravnopravni položaj. **Predsednik GIK-a se pozvao na član 72 stav 4 Zakona o izboru narodnih poslanika koji predviđa da je overena izjava birača punovažna čak i ukoliko su učinjene očigledne omaške prilikom popunjavanja obrasca izjave ako se sa sigurnošću može utvrditi kojoj izbornoj listi je data podrška i da je izjavu overio nadležni organ.** Čini se otvorenim pitanje da li se ova odredba zakona može primeniti i na ovaj slučaj u kom nije tvrđeno da je došlo do očiglednih omaški, već da su izjave overene na nesaobraznom obrascu. Jedan od članova GIK-a iz redova opozicije je predložio da se osnuje posebna komisija koja bi proverila koliko takvih obrazaca ima u dokumentaciji navedene liste, ali je Gradska izborna komisija većinom glasova taj predlog odbila.

Pored navedenog, rad Gradske izborne komisije grada Beograda u ovom periodu obeležilo je donošenje rokovnika za sprovođenje izbora, usvajanje odluke o boji glasačkog i kontrolnog lista, kao i obrazaca za sprovođenje različitih izbornih radnji. Takođe usvojene su i instrukcije o primopredaji izbornog materijala pre i posle glasanja, a usvojena je i odluka o naknadama, materijalnim i drugim troškovima u vezi sa sprovođenjem izbora. Gradska izborna komisija grada Beograda je odlučivala i o proglašenju izbornih lista, ali i o imenovanju članova i zamenika članova u proširenom sastavu.

Za razliku od prethodnih izbornih procesa materijali za sednice se ne predaju članovima GIK-a u štampanoj formi već je sav materijal dostupan u elektronskoj formi na laptop računarima koji su obezbeđeni za svakog člana. Takođe, i posmatrači putem laptop računara koji su obezbeđeni od strane GIK-a imaju pristup svim materijalima u elektronskoj formi. Na četiri održane sednice Gradske izborne komisije donete su odluke o brojnim obrascima od značaja za izborni proces.⁶⁰ Takođe, od šest proglašanih lista⁶¹, jedna je stekla status nacionalne manjine. Svaka od proglašanih lista je predložila članove i zamenike članova u prošireni sastav Gradske izborne komisije grada Beograda.

Odlučivanje o prigovoru na proglašenje izborne liste Ruska stranka - Slobodan Nikolić

U izveštajnom periodu Gradska izborna komisija grada Beograda je odlučivala o jednom prigovoru.

⁵⁹ Odluka o nazivu i izgledu obrazaca za podnošenje izborne liste kandidata za odbornike Skupštine grada Beograda

⁶⁰ Donete odluke o obrascima: Odluka o nazivu i izgledu obrazaca za podnošenje izborne liste kandidata za odbornike Skupštine grada Beograda (doneta na 1. sednici), Odluka o utvrđivanju izgleda i boje glasačkog listića i kontrolnog listića, Odluka o obrascima za utvrđivanje rezultata glasanja, Odluka o obrascima zapisnika o primopredaji izbornog materijala, Rokovnik za vršenje izbornih radnji, Odluka o obrascima za ostvarivanje prava birača na informaciju o tome da li je u izvodu iz biračkog spiska evidentiran da je glasao na izborima za odbornike Skupštine grada Beograda, Odluka o naknadama, materijalnim i drugim troškovima vezanim za sprovođenje izbora (sve doneto na 4. sednici).

⁶¹ 1. Aleksandar Vučić – Beograd ne sme da stane
 2. Ivica Dačić – Premijer Srbije, Toma Fila – Gradonačelnik Beograda
 3. Srbija protiv nasilja – Dobrica Veselinović – prof. dr Vladimir Obradović (Stranka slobode i pravde, Narodni pokret Srbije, Zeleno – levi front, Ne davimo Beograd, Ekološki ustanak – Čuta, Demokratska stranka, Pokret slobodnih građana, Srbija centar, Zajedno, Pokret za preokret, Udruženi sindikati Srbije „Sloga“, Novo lice Srbije)
 4. Milica Đurđević Stamenkovski – Boško Obradović – Nacionalno okupljanje – Državotvorna snaga – Srpska stranka Zavetnici – Srpski pokret Dveri
 5. dr Miloš Jovanović – Nada za Beograd – Srpska koalicija Nada – Nacionalno demokratska alternativa – Nova demokratska stranka Srbije (Novi DSS) – Pokret obnove kraljevine Srbije (POKS) – Vojislav Mihailović
 6. Ruska stranka – Slobodan Nikolić

Reč je o prigovoru Koalicije "Srbija protiv nasilja" protiv rešenja o proglašenju izborne liste Ruska stranka - Slobodan Nikolić. Gradska izborna komisija grada Beograda je ovaj prigovor odbacila kao neblagovremeno podnet sa 10 glasova "za" i 8 "protiv". Naime, predsednik komisije je smatrao da u ovoj situaciji treba shodno primeniti Zakon o izboru narodnih poslanika, te je primenjen član 79 tog zakona. Prema tom članu, rok za podnošenje prigovora je 48 časova od objavljivanja rešenja na veb prezentaciji Republičke izborne komisije i istekao je 17. novembra u 21.21. Prigovor je podnet 18. novembra u 16.17h. Međutim, u diskusiji koja je usledila članovi GIK-a koji su kasnije i glasali protiv ovakve odluke istakli su da se u konkretnom slučaju ne može shodno primeniti ZINP ukazujući na član 8 Zakona o lokalnim izborima koji navodi da se odredbe ZINP-a primenjuju samo u pitanjima koja nisu ovim zakonom posebno uređena. Oni su smatrali da se mora primeniti član 82 Zakona o lokalnim izborima koji određuje opšti rok za podnošenje prigovora na lokalnim izborima i to 72 časa od objavljivanja odluke. Pozivajući se na ovaj član su istakli da rok nije istekao i da je prigovor blagovremen, te da se iz navedenog razloga ne može odbaciti. Posebno je zatraženo i da se predstavnici Ruske stranke u proširenom sastavu izuzmu iz odlučivanja o datom prigovoru kako ne bi odlučivali o svojoj stvari, što je predsednik komisije odbio da učini. Konačno, odluku o tome koji zakon treba primeniti u konkretnom slučaju doneće Viši sud u Beogradu, pošto je najavljeno podnošenje žalbe na ovakvo rešenje Gradske izborne komisije grada Beograda.

5 TOK IZBORNE KAMPANJE

Terenski posmatrači Crte su u periodu od 1. do 20. novembra dostavili oko 1.700 izveštaja o izbornoj kampanji koju sprovode učesnici na izborima. Na terenu, posmatrači su takođe pratili i izveštavali o aktivnostima javne vlasti. Posmatrači medija su od 1. do 17. novembra analizirali više od 550 sati programa na televizijama sa nacionalnom pokrivenošću u kojima su se pojavili kandidati na izborima. Posmatrači društvenih mreža su obradili više od 450 objava izbornih kandidata na Fejsbuku, sa fokusom na objave koje su prevazilazile uobičajene nivoe doseg a i interakcije na ovoj društvenoj mreži.

Prisustvo vladajuće Srpske napredne stranke, koja predvodi izbornu koaliciju “Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane” **dominira u javnom prostoru** u poređenju sa drugim akterima, kako na terenu⁶², tako i u medijima. Na terenu, Srpska napredna stranka ima gotovo duplo više zabeleženih aktivnosti u odnosu na sve ostale izborne liste. Aktivnosti ove stranke, međutim, često se spajaju ili se teško razlikuju od aktivnosti javne vlasti, čime se stvara predstava o jednom entitetu – odnosno **izbornoj utakmici u kojoj se država, izjednačena u narativu sa predsednikom Republike Srbije, Aleksandrom Vučićem, takmiči protiv političkih stranaka opozicije**. U svakoj trećoj zabeleženoj aktivnosti Srpske napredne stranke zasluge su pripisivane predsedniku Aleksandru Vučiću, dok je u gotovo polovini zabeleženih aktivnosti ove stranke promovisan rad javne vlasti, a zasluge pripisivane državi. Takođe, zabeležene su i pojačane aktivnosti javne vlasti koja doprinosi afirmaciji vladajuće stranke.

Iako u neuporedivo manjem obimu od aktivnosti Srpske napredne stranke, na terenu su **vidljivije i pojačane aktivnosti Socijalističke partije Srbije**, koja je svoju kampanju počela kroz intenzivniju promociju kroz stranačke skupove širom Srbije (što samostalno, što sa koalicionim partnerima – Jedinstvena Srbija i Zeleni Srbije), štandove i ulične promotivne akcije. Primećena je i aktivna kampanja Socijaldemokratske partije Srbije, koja je podržala listu “Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane”.

U poređenju sa najdominantnijom izbornom listom “Aleksandra Vučić – Srbija ne sme da stane”, aktivnosti opozicionih izbornih kandidata su znatno manje, posebno u pogledu terenskog rada. U pojedinim opštinama gotovo da nema zabeleženih aktivnosti opozicionih stranaka i njihovog prisustva na terenu u ovom periodu. U zabeleženim aktivnostima stranaka **iz reda opozicije kao najaktivnija se izdvaja koalicija “Srbija protiv nasilja”**, iako je ona zvanično krenula sa kampanjom tek 16. novembra.⁶³ Krajnje desni blok, Nacionalno okupljanje (Dveri i Zavetnici) je takođe slabo vidljiv u kampanji. Aktivnosti opozicionih stranaka se dominantno primećuju u vidu objava na društvenim mrežama i oglašavanja u medijima, dok je zabeleženi terenski rad (štandovi, razgovori sa građanima i sl.) do sada neznatan.

Osim izbornih kandidata i javne vlasti, na terenu se izdvajaju aktivnosti i inicijative “ProGlas”, grupe pojedinaca koja je zabrinuta pravcem u kom vlast vodi politiku države i koja se okupila

⁶² Zabeležene aktivnosti političkih aktera, dominantno vladajuće Srpske napredne stranke: „od vrata do vrata“, pozivanje građana telefonom, štandovi, politički skupovi, stranački događaji i razgovori sa građanima, uređivanje javnih površina, potkupljivanje građana različitim materijalnim dobrima, itd.

⁶³ Ne davimo Beograd, “Održana pobednička beogradska konvencije koalicije Srbija protiv nasilja”, 16. novembar 2023, <https://link.crta.rs/dj>

sa ciljem da pozove građane da u što većem broju izađu na izbore. Inicijativa je do momenta zaključenja izveštaja prikupila više od 130.000 potpisa podrške građana, a na terenu organizuje tribine javnih ličnosti okupljenih oko inicijative.⁶⁴

U nastavku će biti detaljnije prikazane pojave koje su u najvećoj meri obeležile prve nedelje izborne kampanje po nalazima posmatrača Posmatračke misije Crta: **fenomen spajanja države i stranke i zloupotreba javnih resursa i državne funkcije za sticanje prednosti nad oponentima; tenzije, zapaljiva retorika u izbornoj kampanji i zabeležene incidentne situacije; politički pritisci na građane i potkupljivanje; zloupotreba ličnih podataka građana i neetički pristup vođenju kampanje i anketiranja građana; medijski pluralizam i odlike kampanje na društvenim mrežama.**

5.1 Država u izborima: zamagljivanje granice između države i partije

Do sada zabeležene aktivnosti i poruke i javnih funkcionera i vladajuće stranke u mnogim slučajevima ne prave jasnu i nedvosmilenu razliku i granicu između države i partije, ostavljajući prostor za manipulaciju i nedozvoljeni uticaj na birače.

Posmatračka misija Crte je pre raspisivanja kampanje, a nakon informacija o ostavkama predsednika opština i gradonačelnika u određenim delovima zemlje, aktivno pratila aktivnosti najviših državnih funkcionera. **Posmatrači Crte su u proteklih mesec dana⁶⁵ zabeležili skoro 450 pojavljivanja visokih državnih funkcionera u lokalnim zajednicama – bilo u pojedinačnim ili grupnim posetama ili aktivnostima.** Njihovi obilasci u najvećoj meri koincidiraju sa opštinama u kojima su raspisani vanredni lokalni izbori.⁶⁶ U skoro polovini zabeleženih poseta, funkcioneri su bili predstavljeni u kapacitetu svoje javne funkcije, odnosno kao predstavnici države Srbije.

Zloupotreba manifestacija, događaja i radova koji su finansirani iz državnog budžeta u svrhu stranačke promocije **se ogleda u prisustvu stranačkih obeležja** u ovakvim događajima i aktivnostima, **pripisivanju zasluga vladajućoj stranci i predsedniku**, ali i u **otvorenom pozivanju građana da glasaju za vladajuću stranku.**⁶⁷

Zamagljivanje granica između javne i stranačke funkcije, ali i tendencija normalizacije „rastavanja države sa strankom“ prepoznaje se i u slučajevima kada **javni funkcioneri u okviru zvaničnih obilazaka i poseta koriste priliku da u istom danu istupe kao stranački funkcioneri**, posećujući mesne, opštinske i gradske stranačke odbore. Nejasne uloge javnih/stranačkih funkcionera se ogledaju i u saopštenjima i izveštavanjama u lokalnim medijima i na zvaničnim nalogima funkcionera povodom ovih događaja. **Ovaj vid kampanje omogućava strankama sa kojima birači identifikuju javne funkcionere ostvarivanje dodatne prednosti.**

Sa druge strane, u intenzivnim i raznovrsnim aktivnostima vladajuće Srpske napredne stranke, primećuje se pojačano prisustvo javnih funkcionera. U svakoj trećoj zabeleženoj

⁶⁴ Prva tribina inicijative "ProGlas" organizovana je 13. novembra u Zrenjaninu.

⁶⁵ Od sredine oktobra (period pre raspisivanja izbora) do zaključenja izveštaja.

⁶⁶ Preko 200 pojavljivanja visokih javnih funkcionera - predsednice Vlade, ministari, državni sekretari, predsednik države - zabeleženo je u opštinama u kojima su raspisani lokalni izbori.

⁶⁷ Jedan takav poziv je uputila gradonačelnica Niša.

Facebook, Dragana Sotirovski Zvanična stranica, 10. novembar 2023, <https://link.crta.rs/dj>

stranačkoj aktivnosti SNS-a primećeno je prisustvo nekoga od nosilaca javnih funkcija. Takođe, zamagljivanju granice između države i partije u očima javnosti doprinosi i dominantno korišćenje brenda AV (Aleksandar Vučić) ili stavljanje državnih obeležja u prvi plan, umesto vizuelanog identiteta Srpske napredne stranke, odnosno koalicije koju predvodi na izborima.

Prikupljeni podaci u okviru dugoročnog posmatranja upućuju i na to da su **aktivnosti Srpske napredne stranke intenzivnije u mestima gde će se održavati lokalni izbori**. U skladu sa tim, u ovim mestima je uočen i veći broj potencijalnih zloupotreba javnih resursa. Posmatrači su zabeležili oko 50 slučajeva koji imaju elemente potencijalne zloupotrebe javnih resursa – službenih prostorija i kancelarija, vozila, mašina ili mehanizacije javnih preduzeća i drugo. O slučajevima potencijalne zloupotrebe službenih vozila posmatrači su posebno izveštavali uoči mitinga vladajuće stranke, uz navode da su se vozila u vlasništvu opština i javnih preduzeća koristila za prevoz aktivista i građana na mitinge.

Takođe, strateška politička komunikacija vladajuće koalicije odaje utisak da su izbori koji se održavaju predsednički, a ne parlamentarni, pokrajinski ili lokalni. U obraćanjima funkcionera vladajuće stranke se insistira na narativu o „nadstranačkim interesima“ i državotvornoj izbornoj listi „Aleksandar Vučić – Srbija ne sme da stane“, kojim se učvršćuje asocijativna veza između države i vladajuće stranke.

5.2 Proizvodnja netrpeljivosti i podsticanje mržnje u izbornoj kampanji

Dosadašnju izbornu trku karakteriše netolerantna retorika koja pojačava već visoko polarizovanu atmosferu u društvu. **Posmatračka misija Crte sa zabrinutošću ocenjuje da je retorika, koja ima za cilj da izazove netrpeljivost i mržnju prema neistomišljenicima, u uzlaznoj putanji nakon prvih nedelja izborne kampanje**. Osim kroz posmatranje događaja na terenu, agresivna i nasilna retorika šire se putem tradicionalnih medija – kako elektronskih, tako i štampanih, kao i kroz kanale društvenih mreža. **Institucije države umesto da aktivno učestvuju u smirivanju tenzija, pojačavaju ih opasnim insinucijama da neki akteri imaju plan da nasilnim putem osporavaju rezultate izbora**.

Posmatrači Crte zabeležili su **olako pripisivanje etikete „antidržavnih stranaka“** političkim oponentima i korišćenje neprimerenog govora u javnim obraćanjima predstavnika vlasti, kao i kandidata stranaka na vlasti i opozicije. Na terenu je zabeležena pojava promotivnog materijala u kojima se predstavnici stranaka nazivaju pogrdnim imenima, ili je prema njima usmeren govor mržnje.⁶⁸ **Polarizacija se dodatno produbljuje dominantnim narativom vladajuće Srpske napredne stranke koji pitanje predstojećih izbora definiše kao referendumsko pitanje za ili protiv Srbije, koje se građanima predstavlja kao ultimatum**.

⁶⁸ Već od sredine oktobra, uoči raspisivanja vanrednih izbora, u Beogradu i nekoliko gradova u Srbiji zabeleženi su anonimni materijali - poput lifleta, plakata ili stensila - koji imaju za cilj da podstaknu mržnju prema opozicionim liderima, poput poistovećivanja Pavla Grbovića sa ustaškim režimom ili Zdravka Ponoša sa NATO generalom. Opozicioni lideri, poput Marinike Tepić, Miroslava Aleksića i drugih, targetirani su anonimnim lecima.

Negativna kampanja i neprimereni govor i govor mržnje su prisutni na društvenim mrežama (objave na zvaničnim nalozima stranaka i stranačkih funkcionera), lokalnim medijima i portalima, ali i na terenu – u razgovorima sa građanima i promotivnom materijalu. Sistematičnim posmatranjem društvenih mreža izbornih kandidata, Posmatračka misija Crte ocenila je da od početka kampanje **svaka peta objava koja prebacuje norme uobičajene interakcije i doseg na Fejsbuku, sadrži elemente nasilne komunikacije.**⁶⁹

Istog dana kada su izbori raspisani, 1. novembra, predsednik Srbije je predstavnike opozicione liste “Srbija protiv nasilja” označio kao “batinaše”⁷⁰, što je dalje ispraćeno nizom tekstova o pobrojanim navodnim “zločinima opozicionih lidera”⁷¹. Usledili su i naslovi o “monstruoznim napadima na Vučićevu porodicu”⁷², “streljanju” Vučića uz tercijiranje antisrba⁷³, a sve je predstavljeno kao sprega tajkuna, opozicije i njihovih medija. Na naslovnim stranama potom su se pojavile optužbe da su se „tajkuni“, „lažne patriote“ i „proevropska elita“ udružili sa ciljem da „sruše Vučića“⁷⁴, dok su portali pisali i o scenariju koji “treba da oslabi Srbiju” i koji podrazumeva da “moraju pasti tri glave da bi onda pala Vučićeva”⁷⁵. Predsednik Srbije je u svojim obraćanjima, ali i na stranačkim mitinzima isticao i da je jedini program opozicije “mržnja”⁷⁶, te da opozicioni političari “žele uništenje naših porodica” i “uništenje naše zemlje”⁷⁷. Gotovo identičnu poruku ponovili su i predsednik Skupštine Vladimir Orlić⁷⁸ i ministar građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture Goran Vesić⁷⁹. Navodne “hajke na predsednika”⁸⁰, u medijima naklonjenim vlasti su bile i dokaz da opozicija radi “protiv sopstvenog naroda”⁸¹. Analitičari i mediji su takvom zastrašivanju građana doprineli najavama da “u narednim nedeljama možemo očekivati prljavu kampanju

⁶⁹ Više o nalazima posmatranja društvenih mreža nalazi se u odeljku 5.7.

⁷⁰ YouTube, Aleksandar Vučić, “Vučić: Izbori će pokazati kakvu politiku podržavaju građani”, 1. Novembar 2023, <https://link.crt.rs/du>

⁷¹ Srpski telegraf, “Nečuveno nasilje i zločini opozicionih lidera: Ko stoji iza proglašenja opozicije i kako se ponašaju na javnoj sceni”, 7. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/dm>

⁷² Kurir, “Monstruozni napadi na Vučićevu porodicu - Snažna poruka predsednika: Moj otac je Anđelko i beskrajno ga volim”, 4. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/dn>

⁷³ Večernje novosti, “Dokumentarac na TV N1: ‘Streljanje’ Vučića uz tercijiranje antisrba”, 4. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/do>

⁷⁴ Informer, “Sad je konačno svima sve jasno - Ljotičevci + Evropejci = Đilasovci - Tajkuni, lažne patriote i ‘proevropska elita’ udružili se sa samo jednim ciljem - da sruše Vučića i na vlast dovedu Dragana Đilasa, da bi opet mogao da se bogati otimajući od naroda”, 6. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/dp>

⁷⁵ Srpski telegraf, “Na delu je scenario koji treba da oslabi Srbiju: Moraju pasti tri glave da bi onda pala Vučićeva”, 6. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/dr>

⁷⁶ YouTube, Aleksandar Vučić, “Vučić: Pobićemo ih sve zajedno i ubedljivo”, 3. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/dv>

⁷⁷ YouTube, Aleksandar Vučić, “Vučić: Sačuvaćemo sve porodice u Srbiji”, 3. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/dw>

⁷⁸ Informer, “Uništavanje porodica je jedini program opozicije! Orlić o tajkunskom napadu na Andreja Vučića: Svaki dan hajka!”, 4. novembar 2023, <https://link.crt.rs/ds>

⁷⁹ Informer, “Čista mržnja! Vesić: Opoziciji je jedina politika napad na Vučića i njegovu porodicu”, 12. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/dx>

⁸⁰ Srpski telegraf, “Sramota! Vučić vraća ono što je srpsko, a opozicija krenula u hajku na predsednika! Još jedan dokaz da rade protiv sopstvenog naroda - nacionalno blago vraćeno u Srbiju!”, 13. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/dz>

⁸¹ Ibid.

opozicije”⁸², da opozicija u izbornoj noći planira napad na Republičku izbornu komisiju⁸³, “uništenje zemlje”⁸⁴, da hoće “silom da dođe na vlast” i “zapali državu”⁸⁵.

Diskurs podela je posebno izražen u kampanji vladajuće stranke, u kojoj su sve **opozicione stranke diskreditovane kao „neprijatelji“ koji orkestrirano napadaju državu, odnosno predsednika države**. Jedan od najeksplicitnijih primera kampanje dezinformacija o nasilnoj opoziciji koju od početka kampanje vode predstavnici SNS u saradnji sa medijima je izjava predsednika države u jutarnjem programu televizije Pink, u kojoj je rekao da je jedna od glavnih poruka opozicije “ako se pokaže da nismo pobedili, pobićemo ih sve”⁸⁶. U ovakvoj retorici se neretko manipuliše i nacionalnim sentimentom, pa se kao linija podele često koristi i pitanje Kosova, Srebrenice, ali i ulazak u NATO i pitanje uvođenja sankcija Rusiji. Pretnje građanima opozicijom ogledale su se i u prognozama predstavnika vlasti da bi u slučaju pobeđe opozicioni političari uveli sankcije Rusiji, pridružili se NATO alijansi, proglasili Srbe za “genocidni narod”, a Kosovo bi dobilo stolicu u UN⁸⁷. Dok su slušali te prognoze, gledaoci televizije Pink gledali su i spot sa izjavama kandidata liste “Srbija protiv nasilja” o genocidu u Srebrenici, a publika portala je uz isti video pročitala i kako opozicioni kandidati “udaraju pečat na Srbe”⁸⁸. Proevropski opozicioni blok je u ovom kontekstu predstavljen kao „prijatelj neprijatelja Kurtija“ i „oni koji će izdati/prodati Kosovo“, dok su stranke desne provenijencije predstavljene kao lažne patriote⁸⁹ koje koriste nacionalno pitanje za sticanje lične materijalne koristi. Od drugih izjava koje su odjeknule u medijima, a koje se takođe mogu smestiti u kategoriju pretnji, bila je i izjava bivšeg direktora BIA i lidera Pokreta socijalista Aleksandra Vulina da će priznavanje Kosova biti “galopirajuće ako Vučić ne bude na vlasti”⁹⁰. Za obračun sa oponentima korišćena je i tragedija koja se desila u maju kroz prozivke da je opozicija pokušala da „politički profitira na smrti stradale dece”⁹¹.

Neprimereni govor, međutim, nije rezervisan samo za vladajuću stranku. **U obraćanjima predstavnika opozicije upućivana je snažna kritika vlasti koja je u nekim slučajevima prezentovana kroz upotrebu etiketizacije, stereotipizacije i govora mržnje**. Sintagme

⁸² Kurir, “U narednim nedeljama možemo očekivati prljavu kampanju opozicije! Gajić dao savet građanima pred izbore: Ovo treba da znaju, 8. novembar 2023,

<https://link.crtars/e0>

⁸³ Alo, “Napad na RIK - Otkrivamo šta opozicija sprema u izbornoj noći: Najagresivniji zagovornik ovakvih ideja je Čuta, a zdušnu podršku mu pruža Srđan Milivojević”, 10. novembar 2023,

<https://link.crtars/e1>

⁸⁴ Alo, “Rušilačka opozicija: Prozapadna opozicija okupljena oko Dragana Đilasa u želji da Srbija stane otvoreno iznela plan za uništenje zemlje stopiranjem krucijalnih projekata iz samo jednog razloga - započeo ih je Vučić!”, 14. novembar 2023,

<https://link.crtars/e2>

⁸⁵ Informer, “Ponovo bi da zapale državu! Đilasovci hoće silom da dođu na vlast”, 16. novembar 2023,

<https://link.crtars/e3>

⁸⁶ YouTube, Aleksandar Vučić, “Vučić: Za nas je budućnost Srbije ključno pitanje”, 18. novembar 2023,

<https://link.crtars/e4>

⁸⁷ YouTube, Aleksandar Vučić, “Vučić: Ljudi koji vole Srbiju su najveća snaga naše zemlje”, 9. novembar 2023,

<https://link.crtars/e6>

⁸⁸ Srpski telegraf. “Cela Đilasova opozicija udarila pečat na Srbe: Da li iko na listi ‘Srbija protiv nasilja’ ne smatra da je naš narod genocidan?”, 13. Novembar 2023,

<https://link.crtars/e7>

⁸⁹ Facebook, Srpska napredna stranka Knjaževac, 10. novembar 2023,

<https://link.crtars/e9>

⁹⁰ Večernje novosti, “Intervju, Aleksandar Vulin: Priznavanje Kosova biće galopirajuće ako Vučić ne bude na vlasti”, 12. Novembar 2023,

<https://link.crtars/eb>

⁹¹ Facebook, Srpska Napredna Stranka Krusevac, 10. novembar 2023,

<https://link.crtars/ec>

poput “mafijaška organizacija i ološ”⁹², “SNS batinaši”, “profesionalni držači ruke u Skupštini”⁹³ mogle su se čuti od predstavnika opozicije. Zabeleženo je i omalovažavanje stranačkih obeležja Srpske napredne stranke⁹⁴, ali se često mogu čuti i maliciozne etikete za simpatizere Srpske napredne stranke. **Ovakav način komunikacije između političkih protivnika** svakako ne doprinosi kvalitetu političke borbe, već, naprotiv, **ruši ugled izbornog procesa**, ali i doprinosi pasivizaciji građana i degradiranju i obesmišljanju bilo kog vida političkog angažmana. Zbog toga **Crta poziva sve učesnike izbora da se odgovorno i sa poštovanjem i uvažavanjem odnose i prema svojim političkim protivnicima i prema građanima.**

Poruke netolerancije i mržnje predstavnika političkih stranaka ne adresiraju samo političke protivnike, već su posredno i neposredno upućivane i medijima⁹⁵, civilnom sektoru i građanima koji su u obraćanjima stranačkih i javnih funkcionera vrednani zbog svoje političke orijentacije, seksualnog opredeljenja⁹⁶ ili nacionalne pripadnosti⁹⁷. Na meti verbalnih napada nalaze se i pojedinci okupljeni oko inicijative “ProGlas” koja je usmerena na dizanje svesti o važnosti glasanja i demokratskih izbora i društva bez nasilja, kao i mediji i novinari koji imaju kritički stav prema vlasti.⁹⁸ **Ovakvim napadima su pravo i sloboda izbora dezavuisani i, paradoksalno, od strane pojedinih aktera predstavljeni kao prepreka demokratskom društvu, a ne kao osnov svakog demokratskog društva.**

Umesto smirivanja tenzija i pozivanja na odgovornost svih političkih aktera, reakcije javnih i stranačkih funkcionera na ove događaje su bile usmerene na legitimizaciju neprimerenog i nedozvoljenog ponašanja i govora. **Vlada Republike Srbije, Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, kao i institucija Predsednika Republike Srbije, zloupotrebene su za obračun sa političkim oponentima i za podsticanje zapaljive i neodgovorne retorike. Kroz kanale ovih institucija insinuiira se i tvrdi da neki akteri planiraju da**

⁹² SOinfo, “Nikolić: Mafijaška država ili državna mafija”, 14. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/ee>

⁹³ Facebook, Glas Pirota, 15. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/eq>

⁹⁴ Facebook, Narodni pokret Srbije - Kladovo, 16. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/eh>

⁹⁵ Primer kampanje usmerene protiv medija uočen je u reakcijama na emitovanje dokumentarnog filma “Ja, Aleksandar:

Državni gambit” koji je prikazan na televiziji N1. Nakon emitovanja filma, koji iz ugla autora donosi političku biografiju predsednika Srbije Aleksandra Vučića, Informer je objavio tekst pod naslovom “VUČIĆ NA METI! U toku je opšti napad koji treba da rezultira njegovim ubistvom i ubistvom njegove porodice!”. Na dokumentarac, najavljen i kao “saga o pustoši koju prouzrokuje autokratski režim” Aleksandra Vučića, na društvenim mrežama reagovali su i visoki funkcioneri - Irena Vujović, Siniša Mali, Milenko Jovanov i drugi. N1 je, sem za medijsku pripremu ubistva predsednika optužen i da vodi “najprljaviju antisrpsku kampanju”, a za film je rečeno da “podseća na Hitlerove i Gebelsove propagandne filmove protiv Jevreja”.

Informer, “VUČIĆ NA METI! U toku je opšti napad koji treba da rezultira njegovim ubistvom i ubistvom njegove porodice!”, 2. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/ek>

N1, “Ja, Aleksandar: Državni gambit”, premijerno na N1 u četvrtak u 20h”, 28. oktobar 2023,

<https://link.crta.rs/el>

Instagram, SNS Srbija, 3. novembar 2023, <https://link.crta.rs/em>

Instagram, SNS Srbija, 2. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/eo>

Instagram, SNS Srbija, 2. novembar 2023, <https://link.crta.rs/ep>

X (Twitter), Vladimir Đukanović, 2. novembar 2023, <https://link.crta.rs/er>

Informer, “Nebojša Bakarec: Dva sata mržnje - N1 sam sebe matirao!”, 3. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/es>

⁹⁶ Vranje News, “Palma u Vranju: Tri stvari Dačić i ja nikada nećemo dozvoliti”, 11. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/et>

⁹⁷ N1, “Narodni pokret Srbije: Nakon tribine Miroslava Aleksića, nacističke poruke na kući opozicionog aktiviste romske nacionalnosti”, 21. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/eu>

⁹⁸ Večernje novosti, “Opozicioni proglas podržala žena kojoj je Srbija fašističko društvo!”, 9. novembar 2023,

<https://link.crta.rs/ev>

nasilnim putem osporavaju rezultate izbora.⁹⁹ Zbog zabrinjavajuće retorike koju koriste i predstavnici vlasti, kao i opozicije, dok državne institucije aktivno učestvuju u podsticanju mržnje i netrpeljivosti protiv političkih oponenta vlasti, Posmatračka misija Crte je javno pozvala sve strane na smirivanje tenzija, a institucije države da zaštite integritet izbora i da omoguće građanima da bez straha izađu na izbore 17. decembra.¹⁰⁰

5.3 Prelivanje agresivne retorike u konfliktne incidente i sprečavanje učešća u političkom životu

Retorika agresije i nasilja i neodgovorno i neprimereno ponašanje političkih aktera, kojima su i pre zvaničnog početka izborne kampanje građani bili izloženi, **rezultirali su i verbalnim konfliktima, kao i u nekoliko incidenta u proteklom periodu.** Posmatračka misija Crte je **zabeležila nekoliko incidenta pretnji, zastrašivanja i napada na stranačke aktiviste i vlasti i opozicije** uoči raspisivanja izbora, kao i u prvim nedeljama kampanje. Zabeležena su tri napada na aktiviste i prostorije opštinskih odbora vladajuće Srpske napredne stranke u Novom Sadu (20. oktobar),¹⁰¹ beogradskoj opštini Zvezdara (24. oktobar)¹⁰², a onda ponovo u Novom Sadu (19. novembar)¹⁰³; dva slučaja pretnji i nasilničkog ponašanja usmerenih protiv aktivista opozicione koalicije "Srbija protiv nasilja" na štandovima koji su organizovani u beogradskim opštinama Mladenovac (29. oktobra)¹⁰⁴ i Voždovac (7. novembra)¹⁰⁵; kao i jedan slučaj fizičkog napada na aktiviste "Srbija protiv nasilja" prilikom sprovođenja terenske kampanje u okolini Novog Sada (12. novembar).¹⁰⁶

⁹⁹ "Njihova želja je da se Srbija drži u permanentnoj nestabilnosti i haosu i zato sada koriste ODHIR u cilju priprema za proteste, koje već sada planiraju da započnu nakon sledećih izbora, a u pokušaju dalje destabilizacije zemlje ukoliko građani, ponovo, i u ovom izbornom ciklusu kao i u mnogim prethodnim, za njih ne budu želeli da glasaju."

Vlada Republike Srbije, "Posvećenost Vlade otvorenom, fer i demokratskom izbornom procesu" - saopštenje predsednice Vlade, 15. oktobar 2023,

<https://link.crt.rs/ex>

"Očigledno je da opozicija sa jedne strane traži alibi za izborni poraz, a sa druge strane ove svakodnevne brutalne laži predstavljaju političku pripremu da se 17. decembra, odmah po završetku izbora, proglasi izborna pobeda opozicije i da se izađe na ulice srpskih gradova i opština, te da se izazove kaos, pa možda i građanski rat."

Ministarstvo državne uprave i lokalne samouprave, "Martinović: Volja naroda, a ne laži i manipulacije" - saopštenje ministra, 10. novembar 2023, <https://link.crt.rs/ez> ;

"Imaju (poruku) - mrzimo Vučića i njegovu porodicu, moramo da zaštitimo privatni biznis Šolaka i Đilasa i broj tri - a ako se pokaže da nismo pobedili, pobićemo ih sve, sklonićemo sve, jer to je krađa jer mi moramo da pobedimo. Šolak i Đilas ne smeju da izgube, narod, ceo narod je uvek za njih i ceo narod mrzi Vučićevu porodicu."

YouTube, Aleksandar Vučić, "Vučić: Za nas je budućnost Srbije ključno pitanje", 18. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/f6>

¹⁰⁰ Crta, "Omogućite građanima da izađu na izbore bez straha od „haosa i građanskog rata“", 11. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/f7>

¹⁰¹ SNS Novi Sad objavio da je aktivistkinja ove stranke i predsednica Skupštine grada Novog Sada napadnuta tokom učestvovanja u stranačkim aktivnostima, tako što je na nju nasrnula žena koja je pokušala da joj otme stranački materijal.

Instagram, SNS Novi Sad, 20. oktobar 2023, <https://link.crt.rs/f9>

¹⁰² SNS Zvezdara, Beograd, objavio da je njihova kolegicna završila u Kliničkom centru zbog povreda usled napada prilikom obilaska njihovih članova. Sem opisa događaja navedenih u ovim saopštenjima nije bilo moguće naći dodatne informacije.

X (Twitter), SNS Zvezdara, 24. oktobar 2023, <https://link.crt.rs/f8>

¹⁰³ SNS Novi Sad objavio je da je razbijeno staklo na njihovoj kancelariji. Instagram, Danica Vukajlović, 21. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/f5>

¹⁰⁴ SSP Mladenovac (Srbija protiv nasilja) prijavila zastrašivanje svojih aktivista u Mladenovcu, kada je njihovom štandu prišao predsednik opštine u pratnji saradnika. Uz prijavu je objavljen video, u kome se vidi verbalno koškanje sa predsednikom opštine ispred opozicionih štandova. X (Twitter), Stranka slobode i pravde Mladenovac, 29. oktobar 2023, <https://link.crt.rs/f4>

¹⁰⁵ Objavljen video koji prikazuje ometanje štandova, reč je o štandovima opozicije "Srbija protiv nasilja" u naselju Stepa Stepanović na opštini Voždovac u Beogradu, čemu je prisustvovala i predsednica opštine sa saradnicima. Prema izjavama očevidaca do kojih je Posmatračka misija Crte došla, neposredno nakon je opozicija postavila štandove, pojavili su se aktivisti SNS i postavili svoje štandove. Sa njima se pojavila i grupa od 7 do 8 muškaraca obučenih u crno koja je stala pred opozicione štandove, onemogućavajući građanima da im priđu. Prema tvrdnji očevidaca, desio se i pokušaj oduzimanja šetalice "Srbija protiv nasilja" koji je sprečen, na šta nije reagovala policijska patrola koja se zatekla u blizini, i koja se udaljila, a druga policijska patrola, koja je kasnije došla na poziv, izjavila je da nema ugrožavanja bezbednosti. X (Twitter), Miroslav Šantić, 7. novembar 2023, <https://link.crt.rs/f2>

¹⁰⁶ Opozicioni političar, Janko Veselinović, tvrdi da su on i jedan aktivista fizički napadnuti dok su sa aktivistima Srbija protiv nasilja sprovodili terensku kampanju u blizini Novog Sada - tvrde da su im nanete telesne povrede. Tvrdi da ga je napao direktor Gradskog zelenila Novog Sada, koji ga je pre toga sa saradnicima pratio. SNS Novi Sad negira ovaj slučaj rečima

Utisak je da se nasilje i pretnje intenziviraju kako odmiče kampanja. U toku samo dva dana, 20. i 21. novembra, incidenti su se nizali: podmetanje požara na imanju predsednika DS-a u Prokuplju i spaljivanje mašina¹⁰⁷, ispisivanje nacističkih poruka na kući opozicionog aktiviste romske nacionalnosti¹⁰⁸ i razbijanje šoferšajbne na autu novinara nezavisnog lokalnog medija¹⁰⁹. Meta ovih incidenata su oni koji su kritički nastrojeni prema vlasti, ali je u jednom od slučajeva i vladajuća stranka prijavila oštećenje kombija¹¹⁰. Incidenti su obeležili i 22. novembar, kada su opozicioni odbornici u parlamentu u Majdanpeku aktivirali dimnu bombu i razvili uvredljivi transparent¹¹¹.

Osim toga, sagovornici Crtinih posmatrača koji dolaze iz redova vladajuće koalicije i opozicije, kao i državnih institucija, svedoče o **pritiscima kojima se u lokalnim sredinama pokušava sprečiti ravnopravno političko nadmetanje¹¹² i održavanje javnih događaja aktera koji se kritički odnose prema aktuelnoj vlasti.¹¹³** Posmatrači Crte su zabeležili situacije u kojima istaknuti predstavnici lokalne zajednice uskraćuju ili otežavaju iznajmljivanje prostora za stranačke događaje, ili događaje građanskih pokreta, odnosno postavljanje reklama i bilborda u javnom prostoru.

Pokušaj gušenja slobode izražavanja mišljenja i pritisci su vršeni i na određene profesionalne grupe koje su, od početka izborne kampanje, protestima i blokadom izražavale svoje nezadovoljstvo uslovima rada i neispunjenim obećanjima od strane resornih ministarstava. Iako nijedan od protesta nije zvanično podržan ili organizovan od strane bilo koje političke stranke, predstavnici vlasti su u svojim obraćanjima pokušali da politizuju proteste poljoprivrednika, zaposlenih u JP Pošta i zaposlenih u Kliničkom centru, tumačivši ih kao pokušaj opozicije da i na ovaj način destabilizuje državu. **Posledica ovakvog diskursa se manifestovala kroz talas nasilja i zastrašivanja** kojima su učesnici protesta poljoprivrednika bili izloženi. Poljoprivrednici su u razgovoru sa Crtinim posmatračima svedočili da su bili pozivani telefonom od strane nepoznatih osoba koje su im pretile da će im nauditi ukoliko nastave sa protestom¹¹⁴ i da su im preko noći nepoznati počinioci išarali fasade kuća¹¹⁵. U jednom od slučajeva pretnji koje su upućivane telefonom tužilac je reagovao i pokrenuo postupak utvrđivanja činjenica. Posebno se izdvaja incident u Bavaništu¹¹⁶, kada su članovi i aktivisti Srpske napredne stranke, ujedno i javni funkcioneri, blokirali kuću jednom od organizatora protesta poljoprivrednika. Prema rečima žrtve sa

¹⁰⁷ Dilasove psihopate, siledžije i lažovi i ovaj put su pokazali da im nasilje i laganje nije strano“, uz tvrdnje da je zapravo napadnut direktor Gradskog zelenila, a da je slučaj prijavio policiji.

Autonomija, “Beta: Janka Veselinovića fizički napao direktor Gradskog zelenila iz Novog Sada”, 12. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/f1>

Dnevnik, “DILASOVCI NASILNICI I LAŽOVI” Gradski odbor SNS u Novom Sadu najoštrije osudio neistine koje Janko Veselinović iznosi u javnost”, 12. novembar 2023, <https://link.crt.rs/f0>

¹⁰⁸ Beta, “DS traži hitnu istragu o požaru na imanju predsednika DS u Prokuplju”, 20. novembar 2023, <https://link.crt.rs/ey>

¹⁰⁹ N1, “Narodni pokret Srbije: Nakon tribine Miroslava Aleksića, nacističke poruke na kući opozicionog aktiviste romske nacionalnosti”, 21. novembar 2023, <https://link.crt.rs/ew>

¹¹⁰ Glas Šumadije, “Razbijen automobil novinara Ritma grada”, 21. novembar 2023, <https://link.crt.rs/eq>

¹¹¹ SNS Jagodina saopštio je da je oštećen njihov brendirani kombi. Instagram, SNS Jagodina, 21. novembar 2023,

<https://link.crt.rs/en>

¹¹² Nova, “Odbornici opozicije zapalili dimnu bombu na sednici Skupštine Majdanpeka, preti im kazna od tri godine zatvora”, 22. novembar 2023, <https://link.crt.rs/ej>

¹¹³ Posmatrači CRTE su zabeležili u Loznici, Zrenjaninu, Somboru i Pančevu slučajeve u kojima je opozicionim strankama bilo otežano ili onemogućeno da pronađu prostor za svoju stranačku promociju. Takođe, u Inđiji, Zrenjaninu, Somboru i Staroj Pazovi su zabeleženi slučajevi uništavanja promotivnog materijala i bilborda.

¹¹⁴ Prilikom tribine Proglasa koja je održana 13. novembra u Zrenjaninu, aktivisti SNS-a, na čelu sa zamenikom gradonačelnika Zrenjanina i narodnom poslanicom, dobacivali su učesnicima, zbog čega je tribina na trenutak prekinuta.

¹¹⁵ Ovi slučajevi su zabeleženi u Somboru i Kikindi.

¹¹⁶ Dva takva slučaja su zabeležena u Bačkoj Palanci.

¹¹⁷ Nedeljnik, “Bavanište i paradigma društva: SNS kadrovi blokirali kuću poljoprivrednika, meštani ga branili sa više od 50 traktora”, 14. novembar 2023, <https://link.crt.rs/ef>

kojom je obavljen razgovor, blokada njegove kuće je organizovana po direktivi predsednice opštine sa ciljem zastrašivanja.

Takođe, zabeleženi su i navodi o opstrukcijama u procesu prikupljanja potpisa za kandidaturu u nekoliko opština (Sopot, Novi Kneževac, Niš, Pančevo, Barajevo, Požega, Vlasotince). Sagovornici Crte navode da su javni beležnici i overitelji u sudovima dobili instrukciju da prioritizuju određene stranke, zbog čega neke stranke nisu mogle da organizuju prikupljanje i overu potpisa iako su prethodno dobile potvrdu o terminima. Zabeležena su i zastrašivanja i pretnje građanima koji su dolazili da daju potpis podrške određenim opozicionom listama. Sagovornici Crte su referisali na **atmosferu straha** u kojoj se u pojedinim manjim opštinama vršilo prikupljanje potpisa, jer su aktivisti vladajuće stranke i predstavnici lokalne vlasti posmatrali i “pratili ko sve ulazi u stranačke prostorije”, što su neki građani doživeli kao zastrašivanje, te su odustali od davanja potpisa.

5.4 Pritisci, potkupljivanje i klijentelistički odnos sa građanima

I ovu izbornu kampanju karakterišu pritisci na građane. CRTA je već u svojim izveštajima¹¹⁷ ukazivala na to da su pritisci na građane, kao manir političkog folkloru u Srbiji, kontinuirani i da nisu isključivo vezani za izborni ciklus, ali da se oni intenziviraju pred svake izbore. Izveštaji posmatrača potvrđuju da su **pritisicima pogotovo izloženi zaposleni u javnom sektoru**, koji su ucenjeni da učestvuju u stranačkim aktivnostima (da skupljaju sigurne glasove, da učestvuju u kampanji od vrata do vrata i da prisustvuju političkim skupovima ili da dovedu još nekoga sa sobom) ne bi li zadržali svoja radna mesta.¹¹⁸ Prema navodima Crtinih sagovornika, u jednom od zabeleženih slučajeva je načelnik gradske uprave čak tražio lične karte od zaposlenih, kao i od njihovih punoletnih članova porodice, kako bi bili upisani u spisak sigurnih glasova.

Sa ciljem da dodatno ispita pritiske i mehanizme koji ih omogućavaju, Crtin tim je, kao i prošle godine, sproveo dubinske intervju sa žrtvama pritisaka (do sada je obavljeno 10 razgovora). Sagovornici su ukazivali na **atmosferu straha**, ali i na **nepoverenje prema institucijama** koje navode kao glavni razlog zbog kog ovakve slučajeve ne prijavljuju. U intervjuima je problematizovan i sam **odnos političkih stranaka prema biračima** u kojem se **oni tretiraju kao kvote koje su neophodne za sticanje političke moći, a ne kao građani čije bi interese političke stranke trebalo da zastupaju**.

To potvrđuju i **izveštaji posmatrača** koji **beleže oblike klijentelizma**. Prema navodima sagovornika Crtinih posmatrača, u nekoliko slučajeva su građanima nuđeni novac i usluge (dobijanje posla u javnom sektoru, produžetak ugovora) u zamenu za potpis podrške za kandidaturu, učlanjenje u stranku ili za (siguran) glas¹¹⁹. Jedan od ilustrativnih primera klijentelističkog odnosa stranaka prema građanima je i slučaj majke kojoj je od strane opštine obećano da će njen gluvonemi sin dobiti posao ukoliko ona skupi dovoljan broj sigurnih glasova. Zabeležen je i slučaj “dogovora” između meštana jednog sela i političke stranke koji podrazumeva da će meštani pružiti političku podršku u zamenu za asfaltirani put.

¹¹⁷ Crta, Politički pritisci na građane, <https://link.crta.rs/ej>

¹¹⁸ Ovakvi slučajevi su do sada zabeleženi u nekoliko opština: Kostolac, Pirot, Smederevo, Zaječar, Barajevo, Indija, Irig, Koceljeva, Kragujevac, Smederevo.

¹¹⁹ Ovakvi slučajevi su do sada zabeleženi u Beogradu, Novom Kneževcu i Indiji.

Meta pritisaka, potkupljivanja i stranačkih klijentelističkih mehanizama su često građani iz socijalno i ekonomski depriviranih kategorija, odnosno oni koji najviše zavise od pomoći države. U ovoj kao i u prethodnim kampanjama, upravo su njima najčešće i upućivane populističke poruke. Dominantno su ovakve poruke stizale od strane vladajuće koalicije. Aktivnosti kroz koje je promovisana briga o ugroženima i marginalizovanim prvenstveno su namenjene članovima i simpatizerima stranke, ali su neke od njih ciljale i ostale građane. I u obraćanjima i aktivnostima predstavnika javne vlasti često su adresirane ove kategorije građana i promovisane i najavljivane inicijative i mere koje se odnose na njih. **Kao i u prethodnim ciklusima, ove aktivnosti se prvenstveno dovode u vezu sa strankama na vlasti, dok istovremeno otvaraju sumnju u zloupotrebu podataka o građanima zbog toga što su usmerene na obilaske najsiromašnijih domaćinstava.**¹²⁰

Pored ovih kategorija, kao fokus kampanje posebno se izdvajaju i aktivnosti usmerene ka ženama koje uključuju promociju participacije žena u političkom životu, ženskog preduzetništva i liderstva, kao i ka penzionerima. Takođe, u obraćanjima javnih i stranačkih funkcionera adresirane su i srpske porodice koje su se ili vratile u Srbiju nakon dužeg boravka u inostranstvu ili odlučile da ostanu u Srbiji “uprkos dobijanju primamljive poslovne ponude iz inostranstva”, ali i manjinske zajednice. I u ovim aktivnostima političke stranke su uz populističke poruke, delile prigodne pakete i poklone. U ovoj kampanji je zabeležen i fenomen takozvanih “personalizovanih poklona”, gde su simpatizerima i građanima nuđeni pokloni i usluge “po želji”.

Atmosfera u kojoj su normalizovane pretnje, ucene i podmićivanje i u kojoj borba za glasačko telo podrazumeva “trampe” materijalnih dobara i usluga u zamenu za političku podršku, ukazuje na nedovoljno razvijenu političku kulturu, ali i na slabe institucije koje nisu autonomne u svom radu, te tako nisu u stanju da pomenute pojave sankcionišu.

5.5 Sumnje u zloupotrebu ličnih podataka građana

Karakteristike domaćinstava, koja su targetirana klijentelističkim aktivnostima, otvaraju ponovo sumnju da su na “spisku” političke stranke zbog toga što se do njihovih kontakata i potreba došlo protivzakonitim putem. Istraživanja koja je Crta sprovodila tokom i u periodu nakon izbora održanih 2022. godine, pokazala su podložnost sistema socijalne zaštite, odnosno centara za socijalni rad, zloupotrebama podataka o njihovim korisnicima. Činjenica da stranački aktivisti sa poklonima uglavnom posećuju domaćinstva koja se nalaze u lošijem socio-ekonomskom položaju snažan je pokazatelj isplanirane kampanje na osnovu prethodno dobijenih podataka. S druge strane, posmatrači Crte su tokom ove izborne kampanje zabeležili u više gradova u Srbiji i slučaj koji je došao do javnosti o specijalnim spiskovima u kojima stranački aktivisti klasifikuju građane i po socijalnom statusu.¹²¹

Kao i u ranijim izbornim procesima, Posmatračka misija Crte je zabeležila navode građana širom Srbije da su dobijali telefonske pozive stranaka ili agencija, a koji su, uz česta

¹²⁰ Zabeleženi su obilasci siromašnih domaćinstava kojima su poklanjana drva za ogrev, paketi sa namirnicama, bela tehnika (frižideri, veš mašine), ali i bicikli i igračke za decu iz ovih domaćinstava.

¹²¹ Kragujevačke, “Skupljači “sigurnih glasova” za naprednjake: Iz zgrade sam izašla sva uplakana”, 17. novembar 2023, <https://link.crt.rs/ed>

manipulativna predstavljanja (“zovem Vas iz kabineta predsednika Srbije, Aleksandra Vučića”, “imamo za Vas ličnu poruku Aleksandra Vučića”), otvorili i sumnju u zloupotrebu ličnih podataka. U nekim slučajevima, građani koji su primali pozive oslovljeni su imenom i prezimenom osobe koja je u ugovornom odnosu sa mobilnim operaterima (Telekom, Yettel u dosadašnjim zabeleženim slučajevima), a ne stvarni korisnik broja. Takođe, zabeleženo je da su neke agencije zvale građane za potrebe sprovođenja kratkih “političkih anketa” bez prikupljanja demografskih podataka ispitanika. U ovim situacijama, zabeleženo je i da su pozive dobili svi građani iz istog domaćinstva u kratkim vremenskim razmacima, što dodatno otvara sumnju u prethodno posedovanje ličnih podataka, lažno predstavljanje i targetirano prikupljanje podataka za potrebe koje nisu poznate, što izaziva bojazan kod građana.

Fenomen zloupotrebe ankete u propagandne svrhe - **PUSH POLL** - kojom se birači dovode u zabludu, a koji Crta beleži od 2020. godine, i ovog puta je registrovana taktika kol centra Srpske napredne stranke. Prilikom pozivanja građana, anketari se predstavljaju da zovu iz kabineta predsednika Srbije, Aleksandra Vučića, potom postavljaju pitanja o zadovoljstvu radom vlasti, a njima se pušta i lična poruka Aleksandra Vučića, kojom se obraća kao predsednik države. Na ovaj način se dodatno zamagljuje granica između države i partije.

5.6 Pluralizam u medijima

5.6.1 Glavni nalazi monitoringa medija

Prvih 17 dana izborne kampanje na televizijama sa nacionalnom pokrivenošću odlikuje se pristrasnim, navijačkim i favorizujućim izveštavanjem u korist vlasti, koje dodatno odlikuje negativna propaganda, zapaljiva retorika i manipulisanje informacijama. Najveći deo vremena namenjenog političkim akterima (81 odsto) opredeljen je predstavnicima vlasti, dok je opozicija dobila svega 19 odsto. Podelom programa na informativne, koji su namenjeni gotovo isključivo predstavnicima vlasti, i izborne blokove u kojima je vreme raspodeljeno na sve učesnike izbora, mediji iskrivljuju sliku medijskog pluralizma. Sa druge strane, uloga predstavnika opozicije se marginalizuje i degradira. Predsednik Srbije Aleksandar Vučić dobio je skoro polovinu vremena u centralnim informativnim emisijama televizija sa nacionalnom pokrivenošću, čime je nastavljena praksa izgradnje njegove uloge kao nenadmašnog lidera. Opozicija se, s druge strane, suočava sa negativnim tonovima – u informativnom segmentu, koji igra ključnu ulogu u formiranju stavova birača, predstavnici opozicije su prikazani negativno čak 77 odsto vremena, a samo 1 odsto pozitivno.

5.6.2 Zastupljenost i ton izveštavanja o političkim akterima

Podaci koje je prikupila posmatračka misije Crte iz posmatranja medija u periodu od 1. do 17. novembra 2023. godine otkrivaju značajnu neravnopravnost u medijskoj zastupljenosti političkih aktera na televizijama sa nacionalnom pokrivenošću.¹²² Čak 81 odsto vremena namenjenog političkim akterima opredeljeno je predstavnicima vlasti, dok opozicija dobija samo 19 odsto. Ovaj disbalans je još izraženiji u redovnim informativnim emisijama, gde predstavnicima vlasti pripada 94 odsto vremena, a opoziciji šest.

¹²² U istom periodu nije zabeleženo političko oglašavanje.

Neravnoteža u medijskoj zastupljenosti u informativnim emisijama između predstavnika vlasti i opozicije predstavlja kontinuitet trenda koji je Crta konstantno beležila odmah nakon završetka prethodnih parlamentarnih izbora, a koji se proteže sve do zvaničnog početka aktuelne izborne kampanje. **Iako se čini da opozicija ima donekle uravnoteženu zastupljenost u izbornim blokovima (45 odsto opozicija naspram 55 odsto vlast), ovo je zasenjeno nesrazmernom pokrivenošću u redovnom informativnom programu.** Takva raspodela vremena ukazuje na prikrivenu promociju vladajuće većine u medijima u onim segmentima koji privlače veću gledanost i imaju veći uticaj na formiranje stavova i mišljenja građana.

Pored kvantitativne neravnoteže, postoji i ekstremno izražena kvalitativna pristrasnost u tonu izveštavanja. Predstavnici vlasti su skoro isključivo prikazivani u pozitivnom svetlu, kako u redovnim tako i u izbornim delovima programa, sa skoro nikakvim negativnim prikazom (0.2 odsto u redovnim vestima, 1 odsto u izbornim blokovima). Nasuprot tome, opozicija se suočava sa značajnom negativnom pristrasnošću. U izbornim blokovima, njihova zastupljenost je podjednako negativna i pozitivna (po 10 odsto), ali **u važnijem, informativnom segmentu, koji igra ključnu ulogu u formiranju stavova birača, opozicija je prikazana negativno čak 77 odsto vremena, a samo 1 odsto pozitivno.** Dodatno, Crta je zabeležila pojavu nepotpisanih spotova kojima se targetiraju predstavnici opozicije.¹²³

Neravnopravan položaj predstavnika opozicije u odnosu na predstavnike vlasti može se videti i u ulozi u kojoj su predstavljeni, odnosno da li su imali prilike da se direktno obrate publici u prvom licu ili je o njima neko drugi govorio. Predstavnici vlasti su u 2/3 vremena (67 odsto) imali prilike da se direktno obrate publici, dok predstavnici opozicije u manje od 1/2 vremena (47 odsto). Ova razlika je još drastičnija u redovnim delovima informativnog programa, gde su predstavnici vlasti opet imali prilike da se direktno obrate publici u 2/3 vremena (66 odsto), dok su predstavnici opozicije imali tu priliku samo u 7 odsto vremena. Stoga, jasna razlika u prilikama za direktno obraćanje publici između predstavnika vlasti i opozicije, posebno u redovnim informativnim programima, dodatno naglašava neravnopravnost i narušava princip pluralizma u medijskom prostoru Srbije.

Kada su u pitanju pojedinačne televizijske stanice sa nacionalnom pokrivenošću, podaci o medijskoj zastupljenosti i tonu izveštavanja tokom izborne kampanje u Srbiji ukazuju na značajnu pristrasnost svih televizija u izveštavanju. **TV B92 je najpristrasnija televizija**, sa 88 odsto vremena dodeljenog vladajućoj većini i procentom pozitivnog tona prema istoj od 9 odsto, dok je opozicija tamo zastupljena samo sa 12 odsto i negativnim tonom u skoro 1/2 (49 odsto) vremena. TV Pink i TV Prva takođe iskazuju sličan nivo pristrasnosti, dodeljujući 83 odsto i 84 odsto vremena vladajućoj strukturi, respektivno, sa visokim procentima pozitivnog tona (28 odsto i 17 odsto). **Javni medijski servis, RTS 1 je pokazao nešto uravnoteženiji pristup.** Iako i ovde predstavnicima vlasti dato znatno više prostora (72 odsto) u odnosu na opoziciju (28 odsto), ton je nešto uravnoteženiji u odnosu na komercijalne televizije jer i jedni i drugi su u 10 odsto vremena predstavljeni pozitivno. Ipak predstavnici opozicije su duplo češće predstavljeni negativno u odnosu na predstavnike vlasti. TV Happy, iako odaje

¹²³ Reč je o spotovima u kojima se opozicioni kandidati diskredituju i predstavljaju kao saradnici stranih ambasada. Pored toga u avgustu 2023. godine Crta je zabeležila prvi slučaj zloupotrebe deep fake tehnologije u cilju diskreditacije političkih oponenta vladajuće stranke. Ovaj prilog, predstavljen kao satirični sadržaj, emitovan je u informativnom programu televizije Pink bez oznake da je reč o sadržaju nastalom uz pomoć veštačke inteligencije čime su gledaoci mogli biti dovedeni u zabludu.

utisak izbalansiranog izveštavanja kada je ton izveštavanja o političkim akterima u pitanju, sa 76 odsto vremena posvećenog vladajućim strankama, takođe ukazuje na njihov favorizovan položaj i na ovoj televiziji, čime se potvrđuje opšti trend pristrasnog izveštavanja. Ovi podaci odražavaju jasnu tendenciju favorizovanja vladajućih stranaka u odnosu na opoziciju, sa izraženom neravnotežom u medijskoj zastupljenosti i tonu izveštavanja.

5.6.3 Uloga predsednika Srbije u izbornoj kampanji

Analiza podataka koje je Crta prikupila kroz monitoring medija ne samo da otkriva izrazito favorizovanje predsednika Srbije, Aleksandra Vučića, već ukazuje na stvaranje referendumske atmosfere u medijskom prostoru, gde je količina i način zastupljenosti predsednika postavila okvire čitave kampanje. Skoro polovina vremena u centralnim informativnim emisijama televizija sa nacionalnom pokrivenošću posvećena je Vučiću, što ukazuje na svesnu medijsku strategiju koja ističe njegovu ulogu kao nezamenjivog i nenadmašnog lidera.¹²⁴ Upravo ovakav način izveštavanja doprinosi predstavi da je predsednikova pozicija ključna za budućnost zemlje.

Pored toga, Vučićeva izjava koja se može tumačiti kao vid manipulacije i emotivne ucene, a u kojoj sugeriše da bi njegov poraz na izborima značio i njegov kraj kao predsednika jer ne bi mogao da "glumi predsednika" dok zemlju vode oni koji su je, po njegovom mišljenju, uništili, dodatno pojačava ovu atmosferu.¹²⁵ Osim toga, Crta beleži da je od početka kampanje zabeleženo 13, a od početka godine čak 261 direktnih obraćanja predsednika publici koja prati televizije sa nacionalnom pokrivenošću. Dodatno, zabeleženo je da je preko 30 televizija sa lokalnih i kablovskih mreža prenosilo svaki stranački skup pod sloganom "Aleksandar Vučić – Srbija ne sme da stane", na kojima se predsednik obraćao biračima. Ovi podaci ukazuju na snažnu medijsku kampanju usmerenu na promociju predsednika Vučića, koja doprinosi stvaranju narušenog medijskog prostora u kojem se drugi politički akteri ne mogu ravnopravno takmičiti.

Aleksandar Vučić je u ukupnom vremenu namenjenom svim političkim akterima dobio gotovo jednu trećinu (32 odsto) medijskog prostora. Međutim, kada se ovo vreme analizira po tipu programa, uočava se još veći disbalans: **predsedniku je pripalo skoro polovina (49 odsto) vremena namenjenog političkim akterima u informativnim programima, dok je u izbornim programima dobio šest odsto vremena.**¹²⁶

U kontekstu aktuelne medijske zastupljenosti predsednika Aleksandra Vučića, podaci Posmatračke misije Crte pružaju uvid u poređenje sa predsedničkom izbornom kampanjom od 2. marta do 3. aprila 2022. godine. **Iako su ove godine u pitanju samo vanredni parlamentarni izbori, zastupljenost Aleksandra Vučića ostaje konzistentna, krećući se oko 1/3 (32 odsto ove naspram 30 odsto prethodne godine) od ukupnog vremena posvećenog političkim akterima.**

¹²⁴ Crta je zabeležila 78 medijskih priloga na različitim televizijama koji se najčešće odnose na izgradnju infrastrukture, puteva, zapošljavanje i slično, u kojima se građani zahvaljuju predsedniku na urađenom poslu, žele mu dobro zdravlje ili dugovečno vladanje.

¹²⁵ Politika, "Aleksandar Vučić u Smederevu: Ako opozicija pobedi na izborima, ja neću da budem predsednik", 12. novembar 2023, <https://link.crta.rs/ea>

¹²⁶ Predsednik Vučić je, pored toga, dominantno prikazivan u pozitivnom kontekstu, u 17 odsto vremena, dok je negativno prikazan u samo 0.35 odsto vremena. Ovakav način izveštavanja može se shvatiti kao prikrivena propaganda koja veliča predsednika Srbije, posebno u informativnim delovima programa.

Kao najzastupljenija ličnost u javnom prostoru, predsednik Srbije Aleksandar Vučić i nosilac liste "Srbija ne sme da stane", istovremeno je diktirao i narative koji su se mogli čuti i u izjavama drugih državnih funkcionera, kao i u najuticajnijim medijima. Jedan od najdominantnijih narativa, koji se u posmatranom periodu kretao isključivo uzlaznom putanjom, odnosi se na etiketiranje opozicije kao koruptivne, nasilne i rušilačke.¹²⁷

5.7 Monitoring društvenih mreža

Do dana prvog preseka analizirane su sve objave (N=475) istaknutih političkih aktera i političkih stranaka sa njihovih zvaničnih profila na društvenoj mreži Fejsbuk.¹²⁸ Posebna pažnja u analizi je posvećena postojanju nasilne komunikacije i njenim tipovima.¹²⁹ **Svaka peta objava (njih 88) u posmatranom uzorku sadrži elemente nasilne komunikacije.** Ovakav sadržaj zabeležen je i na nalogima izbornih aktera iz redova vladajuće većine, kao i iz redova opozicije, pa ipak, **Fejsbuk stranica na kojoj je najčešće korišćen nasilni jezik je zvanična stranica Srpske napredne stranke i njenih funkcionera.** Među objavama u kojima je prepoznata nasilna komunikacija, najzastupljeniji elementi nasilne komunikacije su demonizacija i lični napadi: čak sedam od deset nasilnih objava spada u jednu od ove dve kategorije. S obzirom na to da se posmatrani period odnosi na početak kampanje, političke stranke i njihovi predstavnici su na svojim nalogima delili i sadržaje informativnog karaktera – gde se skupljaju potpisi, ko je sve pružio podršku listama, koliko je potpisa skupljeno.

Iako se elementi nasilja mogu pronaći i među objavama predstavnika vlasti i opozicije, ovakav sadržaj najviše je plasiran sa zvanične stranice SNS, a elemenata nasilne komunikacije bilo je i na profilima drugih predstavnika ove partije. Od 129 analiziranih objava na zvaničnim profilima SNS i njenih funkcionera, 32 objave su imale elemente nasilja u komunikaciji. Najviše tih objava je bilo na zvaničnom profilu SNS (23), dok je na zvaničnom nalogu Miloš Vučevića bilo šest objava. Od 172 analizirane objave sa zvaničnih profila predstavnika i stranaka koalicije "Srbija protiv nasilja", 24 objave su imale neki od elemenata nasilne komunikacije. U ovoj političkoj grupaciji, sa 10 nasilnih objava, najviše se ističe zvanični nalog Miloša Parandilovića iz Novog lica Srbije, dok je dodatnih 14 objava uočeno na preostalih 12 analiziranih profila. Kada je reč o koaliciji "Nacionalno okupljanje - državotvorna snaga" koju čine Srpski pokret Dveri i Srpska stranka Zavetnici, Crta je obradila 55 objava od kojih je njih 16 imalo elemente nasilne komunikacije.

Dva najčešća oblika nasilne komunikacije su demonizacija i lični napadi, koji zajedno čine 68 odsto svih objava koje sadrže nasilje. U celom uzorku postojalo je nekoliko izrazito negativnih objava koje izmiču bilo kakvoj standardnoj klasifikaciji. Primera radi, Fejsbuk

¹²⁷ Više o proizvodnji, netrpeljivosti i podsticanju mržnje u izornoj kampanji pogledati u odeljku 5.2.

¹²⁸ Podaci su povučeni sa platforme KraudTengl (Crowdtangle), a kriterijum povlačenja objava bio je dvostepen. U slučaju stranica sa visokim intenzitetom objava bilo je moguće izabrati objave po natoprosečnim performansama (objave koje beleže više interakcija od proseka stranice, "overperforming"), a za stranice koje objavljuju ređe, izvlačene su objave po kriterijumu ukupnih interakcija (objave koje su zabeležile najveći broj interakcija u datom vremenu, bez obzira na prosek stranice). Pohranjivanje podataka dogodilo se četvorofazno, i to prvi put sedmog novembra, drugi put 11. Novembra, treći put 15. Novembra, i četvrti put 18. Novembra. Posmatrano je 35 istaknutih stranica, uključujući zvanične profile stranaka ali i kandidata i istaknutih stranačkih ličnosti. **NB:** Neki kandidati nemaju Facebook stranice (Vladimir Orlić, Ana Brnabić npr.), a neki svoje političke objave šalju sa ličnih profila (Radomir Lazović). Crowdtangle ne nudi mogućnost povlačenja objava koje nisu objavljene na stranici ili u javnoj grupi, tako da neki akteri nisu uključeni u analizu.

¹²⁹ Nasilnu komunikaciju prepoznavamo kao poruku koje sadrži makar jedan od sledećih elemenata: govor mržnje, lični napad, pretnje, podsticanje ili pravdanje nasilja, scapegoating (krivljenje pojedinaca ili grupa za šire društvene probleme), demonizaciju, dehumanizaciju, ili upotrebu militarističke retorike.

stranica SNS podelila je intervju predsednika skupštine Srbije, Vladimira Orlića. Između ostalog, u tom intervjuu¹³⁰ identifikovali smo lične napade, dehumanizaciju, demonizaciju i zavereništvo:^{131 132}

*“Još jedan u nizu primera **prljavštine i beščašća tajkuna i lopova iz bivšeg režima** [film objavljen na N1¹³³] To je njihova „demokratija“, kako je oni zamišljaju: rafali uvreda, laži, kleveta i neskrivene mržnje, bez prava da onaj kome bi da organizuju suđenje, **gore nego u doba gulaga i koga bi da linčuju**, može čak i da odgovori. Osim lične mržnje prema Aleksandru Vučiću, pokazali su nam u **toj gebelsovskoj propagandi** još nešto: **koliko mrže i samu Srbiju i srpski narod**, o kojima govore sve najgore, lažno optužuju, nazivaju zločincima i zlikovcima, genocidnim zverima, negirajući čak i da nama pripada naše Kosovo i Metohija. I možemo da se setimo: tako su se prema svojoj državi i narodu i odnosili, u vreme kada su bili na vlasti. **Uništavanje Srbije koje su tada sprovodili** – to i jeste bila njihova politička agenda. Ti isti, **najgori od najgorih, hteli bi i danas da ruše Vučića i Srbiju za račun svojih stranih mentora**. Ali ne može njihova mržnja da bude jača od naše ljubavi za svoj narod i svoju Srbiju, nikada”¹³⁴*

Među naložima desno orijentisanih političkih aktera, kao poseban tip nasilne komunikacije, primetno je “zavereništvo” u cilju diskreditacije vlasti, medija, i Zapada. I na naložima aktera SNS, pojavljuju se razne varijacije na temu zavereništva: opozicioni akteri imaju **strane mentore**, ili prilikom napada na desnu opoziciju insinucijama da su u pitanju “**Đilasove liste**”.¹³⁵

Takođe, u domenu zavereništva, desno orijentisana opozicija, naročito Srpska stranka Zavetnici, optužuje medije da su pod uticajem jednog ministra:

*“Naime, ova tri portala [B92, Novosti, Politika, prim.aut.], za koje osnovano sumnjamo da **posredno kontroliše aktuelni ministar finansija, Siniša Mali**, nedeljama unazad vode hajku na predsednicu naše stranke i jednu od lidera Nacionalnog okupljanja, Milicu Đurđević Stamenkovski.”¹³⁶*

U svojim objavama na društvenoj mreži Fejsbuk, Srpska stranka Zavetnici posvetila je pažnju i međunarodnoj saradnji sa drugim “državotvornim” strankama. Primer takve objave je fotografija Milice Đurđević Stamenkovski sa predsednikom Alternative za Nemačku, Timom Krupalom, dok drže majicu sa porukom “Nema predaje”¹³⁷. Prilikom protesta ispred

¹³⁰ Srpska napredna stranka, “Orlić: Verujem da će narod odabrati rad, rezultate, i sigurnost”, 12. novembar 2023, <https://link.crtars/e8>

¹³¹ Metodologija ovde iskazuje i svoja ograničenja, pa iako je glavni cilj ispunjen, odnosno prepoznato je da li objava sadrži elemente nasilja ili ne, u cilju metodološke konzistentnosti bilo je neophodno zanemariti činjenicu da jedna objava sadrži čak četiri različita elementa nasilne komunikacije.

¹³² Pod zavereništvom razumevamo svaku insinuciju da akteri u političkom prostoru nemaju autonomiju odlučivanja, odnosno da se njihovo delovanje pripisuje nekome drugom “akteru iz senke”. Isto tako, pod zavereništvom se podrazumevaju insinucije da bilo koji akter, domaći ili strani, ima za cilj da uništi jednu državu (u ovom slučaju Srbiju). Da je zemlja ravna ploča, na primer, ne spada u zavereništvo, iako je u pitanju teorija zavere; neophodno je da to zavereništvo ima za cilj da diskredituje političke aktere.

¹³³ Film “Ja, Aleksandar: državni gambit” objavljen je 02.11.2023 na kablovskoj televiziji N1.

¹³⁴ Objava je na Facebook profilu Srpska napredna stranka, u trenutku analize, imala nešto manje od 1.600 interakcija - broj natprosečan za SNS, a nedostižan za sve druge.

¹³⁵ Srpska napredna stranka, “Đurić: Glas za Miloša je egal glas za Đilasa”, 13. novembar 2023, <https://link.crtars/d7>

¹³⁶ Facebook, Srpska stranka Zavetnici, 7. novembar 2023, <https://link.crtars/d5>

¹³⁷ Facebook, Milica Đurđević Stamenkovski, 16. novembar 2023, <https://link.crtars/d3>

ambasade Francuske, Stamenkovski je prenela kroz objavu zajednički sentiment ovih stranaka prema EU i Briselu, koji je identifikovan kao zaverenički:

“Evropska Unija i Briselska administracija potiru nacionalne identitete, brišu kulture naroda, negiraju istoriju i stvaraju nove tekovine razarajući temelje na kojima je čitava Evropa počivala.”¹³⁸

S obzirom na to da se posmatrani period odnosi na početak kampanje, političke stranke i njihovi predstavnici su, osim objava koje su imale elemente nasilne komunikacije, na svojim nalozima delili su i sadržaje informativnog karaktera – gde se skupljaju potpisi, ko je sve pružio podršku listama, koliko je potpisa skupljeno. Ovo se pre svega odnosi na opozicione stranke, koje su po raspisivanju izbora društvene mreže prvenstveno koristile kako bi pozvale građane da se uključe u izborni proces. Zvanični nalog SNS, sa druge strane, društvenu mrežu Fejsbuk koristio je pretežno za prenošenje saopštenja kako visokih tako i nižih funkcionera.

6 KONTROLNE INSTITUCIJE I TELA

6.1 Agencija za sprečavanje korupcije

Agencija za sprečavanje korupcije (u daljem tekstu: Agencija) u dosadašnjem toku izborne kampanje je iskazala veću transparentnost¹³⁹ i proaktivnost u radu u odnosu na ranije izborne cikluse, dok ponovo izostaju informacije o radu Agencije po službenoj dužnosti. Do sada su objavljena tri saopštenja i tri vesti. Njima se, pre svega, ukazuje na zakonske obaveze političkih subjekata u izornoj kampanji (obaveza obeležavanja reklamnog i drugog materijala; podnošenje preliminarne izveštaja o troškovima izborne kampanje; otvaranje i korišćenje posebnih računa za izbornu kampanju), nedozvoljene aktivnosti (zabranjeno je finansiranje aktivnosti humanitarnog karaktera) i zabranu zloupotrebe javnih resursa u izornoj kampanji.¹⁴⁰

Takođe, Agencija je obavestila javnost da je 135 posmatrača i koordinatora koje je angažovala Agencija, počelo sa radom na terenu na praćenju izbornih kampanja.¹⁴¹

Terenski posmatrači imaju ovlašćenje da u ime Agencije, do dana izbora, nesmetano prikupljaju informacije i podatke u vezi sa aktivnostima političkih subjekata u izornoj kampanji putem audio i video zapisa, fotografija u elektronskom formatu i prikupljanjem primeraka promotivnog izbornog materijala. Takođe, koordinatori posmatrača u cilju dobijanja informacija u vezi sa izbornom kampanjom, po zahtevu centralnog koordinatora, mogu da se obrate političkim subjektima, državnim organima, organima jedinice teritorijalne autonomije, organima jedinice lokalne samouprave i organima gradske opštine.

¹³⁸ Facebook, Srpska stranka Zavetnici, 15. novembar 2023, <https://link.crt.rs/d1>

¹³⁹ Na sajtu Agencije otvoren je poseban odeljak pod nazivom „Izbori 2023“ sa svim relevantnim podacima o postupanju Agencije u izornoj kampanji, u okviru koga se nalaze informacije koje se odnose na najznačajnije aktivnosti Agencije nakon raspisivanja izbora, kao i na relevantne odredbe Zakona o finansiranju političkih aktivnosti kojima se uređuje postupanje političkih subjekata (političkih stranaka, grupa građana i koalicija političkih stranaka) u izornoj kampanji.

¹⁴⁰ Agencija za sprečavanje korupcije, “Izbori 2023 - Saopštenja - Podnošenje preliminarne izveštaja o troškovima izborne kampanje”, <https://link.crt.rs/d0>

¹⁴¹ Agencija je na sajtu objavila i Odluku o izboru posmatrača izborne kampanje za narodne poslanike i odbornike skupština gradova i skupština opština u Republici Srbiji koji će se održati 17. decembra 2023. Godine. Izabrano je 135 posmatrača izborne kampanje, i to 33 koordinatora i 102 terenska posmatrača.

Poslednja vest koja je objavljena na sajtu Agencije odnosi se na poziv političkim subjektima za učešće na obuci u Beogradu pod nazivom „Primena Zakona o finansiranju političkih aktivnosti“, na kojoj će učesnike upoznati sa obavezama i postupanjima u skladu sa ovim zakonom i podzakonskim aktima koji regulišu ovu oblast, a poseban akcenat biće stavljen na pravila ponašanja političkih subjekata u izbornoj kampanji.

Kada su u pitanju odluke Agencije po prijavama fizičkih i pravnih lica, odnosno odluke u postupcima koji su pokrenuti po službenoj dužnosti, zaključno sa 20. novembrom 2023. godine, **nije bilo objavljenih odluka.**

6.2 Regulatoro telo za elektronske medije

Novousvojenim Zakonom o elektronskim medijima, precizirane su obaveze Regulatornog tela za elektronske medije (REM) tokom izborne kampanje i data mu je mogućnost strožeg sankcionisanja televizija koje ne poštuju svoje obaveze tokom izborne kampanje. **Uprkos pojačanim obavezama, rad REM-a je u ovom izveštajnom periodu obeležen izostankom transparentnosti i gotovo potpunom pasivnošću: nakon što je usvojio metodologiju posmatranja izborne kampanje, REM nije izdao nijedno saopštenje za javnost niti je izveštavao o nalazima svog monitoringa i eventualnim postupcima koje je pokrenuo po službenoj dužnosti ili po prijavama.**

6.2.1 Novi zakonski okvir za postupanje REM-a u izbornoj kampanji

Novi zakonski okvir¹⁴² zadržava dosadašnje rešenje koje nalaže pružaocima medijske usluge da učesnicima izbora obezbede zastupljenost bez diskriminacije, kao i ono koje ih obavezuje da poštuju zabranu političkog oglašavanja van izborne kampanje, a da učine transparentnim kriterijume za određivanje cene političkog oglašavanja tokom kampanje. Novi Zakon o elektronskim medijima nameće pružaocima medijske usluge i obavezu da jasno obeleže predizborni program, kao i da poštuju zabranu prikrivenog objavljivanja predizbornog programa u vidu informativnog, zabavnog ili druge vrste programa. Takođe, precizirano je koje će informacije u vezi sa objavljivanjem rezultata ispitivanja javnog mnjenja tokom kampanje morati da budu predočene javnosti.

Zabrana izveštavanja o pojedinim ceremonijalnim aktivnostima (otvaranju infrastrukturnih i drugih objekata i obeležavanju početka izgradnje takvih objekata) funkcionera koji su istovremeno i kandidati produžena je sa deset na trideset dana pre izbornog dana. Ovako postavljena zabrana ne obuhvata one javne funkcionere koji nisu kandidati na izbornim listama za izbore koji će se održati 17. decembra: predsednika Republike iako je nosilac izbornih lista, ministre koji nisu kandidati na listama i sl.

Važna novina koju donosi novi zakon je da će se povrede obaveza pružalaca medijskih usluga u odnosu na izbornu kampanju uvek smatrati teškim ili naročito teškim povredama

¹⁴² Na poslednjoj sednici Narodne skupštine u Trinaestom sazivu, između 60 tačaka dnevnog reda o kojima se objedinjeno raspravljalo, usvojen je i novi Zakon o elektronskim medijima koji, između ostalog, donosi i izvesne novine u pogledu obaveza pružalaca medijskih usluga kao i u pogledu dužnosti koje REM ima tokom izborne kampanje. Zakon je stupio na snagu 4. novembra 2023. godine.

zakona, što je od značaja za odabir vrste mere koju će REM moći da izrekne.¹⁴³ Takođe, REM će u slučajevima postojanja povrede obaveza u odnosu na izbornu imati i dužnost da istovremeno podnese nadležnom prekršajnom sudu zahtev za pokretanje prekršajnog postupka.

Novim zakonom je donekle unapređen i okvir za postupanje REM-a tokom kampanje: REM je **obavezan da metodologiju nadzora prilagodi specifičnostima izborne kampanje** kao i da **u veoma kratkim rokovima po saznanju za učinjenu povredu sprovede postupak protiv pružaoca medijske usluge**. Radi se o roku od 48 sati od momenta saznanja za povredu u kome REM zaključkom pokreće ispitni postupak, a od momenta donošenja tog zaključka do momenta okončanja postupka ne može proći više od 72 sata. **Propuštena je, međutim, prilika da se REM zakonom obaveže na periodično izveštavanje o nalazima monitoringa, da se utvrde ključni elementi metodologije i kriterijumi za odabir uzorka koji će biti obuhvaćen monitoringom, kao i da se omogući sudska kontrola svake odluke REM-a donete po prijavama pravnih i fizičkih lica podnetim tokom kampanje.**

6.2.2 Metodologija i aktivnosti REM-a

Regulatorno telo za elektronske medije usvojilo je na sednici održanoj 2. novembra 2023. godine Metodologiju za praćenje izborne kampanje 2023. godine kao i odluku o broju pružalaca medijskih usluga nad kojima će se tokom izborne kampanje za 2023. godine vršiti kontinuirani ili periodičan nadzor. Metodologija je objavljena na sajtu REM-a, dok je uzorak televizija nad kojima će REM sprovoditi nadzor javnosti, u izjavi za medije, predočila Višnja Arandžević, članica Saveta Regulatora. Prema njenim navodima, REM-ov tim za monitoring i analizu pratiće kampanju na javnim medijskim servisima, na sve četiri televizije sa nacionalnom dozvolom i četiri kablovska operatera – K1, N1, Nova S i Al Džazira Balkans.¹⁴⁴

Metodologija za praćenje izborne kampanje 2023. godine ne razlikuje se od metodologije koju je REM primenio za nadzor u kampanji 2022.godine, a koju je Crta ocenila neadekvatnom za objektivno i nepristrasno merenje zastupljenosti političkih aktera u izbornoj kampanji.¹⁴⁵

Značajnu novinu predstavlja najava da će REM umesto na nedeljnom nivou, kako je činio 2022, o kampanji 2023. godine izveštavati na svake dve nedelje. Do dana zaključenja ovog izveštaja, međutim, REM nije objavio nijedan periodični izveštaj, niti je izdao saopštenje ili nalaz dosadašnje kontrole ponašanja pružalaca medijske usluge tokom ovogodišnje kampanje

Na sajtu Regulatora objavljene su prijave koje su dostavljene u dosadašnjem delu kampanje. Radi se o pet prijava protiv dve televizije koje je podnela Crta 16. novembra 2023. godine. REM nije odlučivao o podnetim prijavama.

¹⁴³ Zakon o elektronskim medijima ("Sl. glasnik RS", br. 92/2023), čl. 39. i 40. Teškom povredom zakona uvek će se smatrati nepažnjom izvršena povreda obaveza u vezi sa izbornom kampanjom i, kada utvrdi da je učinjena, REM će za nju izricati meru upozorenja dok će se naročito teškom povredom smatrati namerna povreda obaveza u vezi sa izbornom kampanjom, za koju sledi mera privremene zabrane objavljivanja programskog sadržaja odnosno mera privremene zabrane objavljivanja oglasnih poruka.

¹⁴⁴ Demostat, "Predizborna kampanja i mediji - kako bi televizije sa nacionalnim pokrivanjem trebalo da izveštavaju", 20. novembar 2023,

<https://link.crtars/cz>

¹⁴⁵ Crta, "Koga i kako prati REM? Analiza metodologije praćenja medija u izborima 2022", <https://link.crtars/cx>

6.3. Nadzorni odbor za izbornu kampanju

Nadzorni odbor za izbornu kampanju¹⁴⁶ je u ovom izbornom ciklusu obrazovan blagovremeno. Dosadašnji rad Odbora¹⁴⁷ je obeležen ograničenom proaktivnošću s obzirom da je za ovaj period Odbor **na samo dve sednice razmatrao informacije u vezi sa postupanjem učesnika u izbornom postupku, nakon čega je izrazio zabrinutost, naročito u odnosu na medijske sadržaje i diskreditaciju izbornih kandidata**. Takođe, upitna je transparentnost u radu Odbora jer javnost za sada nije obaveštena o kojim informacijama je na sednici bilo razmatrano, kao ni i o postojanju mogućih prijava ili primedba koje su do sada upućene Odboru.

U ovom periodu održane su ukupno četiri sednice o čijem ishodu je javnost mogla da sazna preko sajta Narodne skupštine. Nadzorni odbor se obratio javnom medijskom servisu radi dobijanja informacija o zaključenju sporazuma za predstavljanje podnosilaca proglašene lista. Zatim, Odbor je u saopštenju za javnost apelovao na sve učesnike u izbornom procesu da na *“civilizovan, pristojan i dostojanstven način predstave pluralizam političkih ideja za koje se zalažu”*.¹⁴⁸ Takođe, pozvane su sve zainteresovane strane da upute primedbe ili prijave Odboru na nepravilnosti koje uoče u toku izbornog procesa. Nadzorni odbor je za sada, na samo dve sednice, razmatrao i informacije u vezi sa postupanjem učesnika u izbornom procesu koje su dostavili članovi Nadzornog odbora, kao i građani u obliku predstavi. Nakon prve sednice na kojoj se raspravljalo o datim informacijama Odbor je izrazio zabrinutost zbog postupanja svih učesnika u izbornom procesu, a pogotovo zbog medijskih sadržaja koji su usmereni na diskreditaciju izbornih učesnika zasnovanu na političkom ubeđenju i na narušavanje moralnog integriteta ličnosti izbornih kandidata. Nadzorni odbor je još jednom apelovao na sve učesnike i medije da se uzdrže od podsticanja mržnje i napada na ličnost kandidata.

Crtina posmatračka misija se 21. novembra sastala sa predstavnicima Nadzornog odbora i tom prilikom su razmenili mišljenja i planove o načinu na koji će Nadzorni odbor pratiti izbornu kampanju. Takođe, Nadzorni odbor je kao glavnu prepreku u obavljanju svoje funkcije istekao nedovoljno precizno definisanu nadležnost.

¹⁴⁶ Narodna skupština je 26. oktobra 2023. godine donela odluku o imenovanju članova Nadzornog odbora za izbornu kampanju. U skladu sa Zakonom o izboru narodnih poslanika pola članova je izabrana na predlog Vlade, a pola na predlog poslaničkih grupa u Narodnoj skupštini. Članovi Odbora su: Svetislav Gončić, Aleksandar Milosavljević, Dragan Vučinić, Jovanka Matic, Slobodan Prvanović, Branko Rakić, Miodrag Savović, Bojan Tubić, Vojin Vučićević i Aleksandar Stamatović.

¹⁴⁷ Nadzorni odbor je doneo i Poslovnik o radu čime je utvrđena njegova nadležnost u pogledu kontrole postupanja javnih medijskih servisa, praćenja aktivnosti i ukazivanje na nepravilnosti izbornih aktera, zaštite moralnog integriteta ličnosti kandidata, davanje inicijative za pokretanje postupaka pred nadležnim državnim organom i u pogledu utvrđivanja broja i trajanja emisija za predstavljanje podnosilaca proglašene lista.

¹⁴⁸ Narodna skupština Republike Srbije, Nadzorni odbor, “Saopštenje za javnost”, 13. novembar 2023, <https://link.crtars/cw>

7 PRIJAVE POSMATRAČKE MISIJE CRTE O ZABELEŽENIM NEPRAVILNOSTIMA

Na osnovu prikupljenih informacija dugoročnih posmatrača u ovom periodu, Crta je podnela **21 prijavu za različite vrste nepravilnosti u izbornom procesu:**

Podneto je 15 prijava Agenciji za sprečavanje korupcije zbog slučajeva zloupotrebe javnih resursa i javne funkcije i nedozvoljenih aktivnosti političkih stranaka.

Podneto je pet prijava Regulatornom telu za elektronske medije za slučajeve negativne kampanje i funkcionerske kampanje i jedna prijava Nadzornom odboru Skupštine Srbije za slučaj vođenja negativne kampanje.

7.1 Prijave Agenciji za sprečavanje korupcije:

- **Četiri prijave podnete su protiv Srpske napredne stranke zbog kršenja Zakona o finansiranju političkih aktivnosti:**
 - korišćenje javnih resursa u svrhu promocije stranke - zloupotreba javnih resursa (događaj od 6. novembra, Petrovac na Mlavi, otvaranje asfaltiranih ulica i najava novih radova na infrastrukturi)
 - Korišćenje veb prezentacije Grada Vršca u svrhu promocije stranke i kandidata na listi - zloupotreba javnih resursa (tekst od 4. novembra, promocija kandidata na sajtu Grada Vršca)
 - Korišćenje profila na društvenim mrežama gradonačelnika za promociju stranke - zloupotreba javnih resursa i promocija humanitarnih aktivnosti (objava od 6. novembra na instagram profilima gradonačelnika Čačka sa promocijom humanitarnih aktivnosti stranke)
 - Organizovanje humanitarnih aktivnosti, podela besplatnih paketa i radiološki pregledi - nedozvoljene aktivnosti političke stranke (događaj u Nišu od 6. novembra)
- **Jedna prijava protiv Stranke slobode i pravde zbog kršenja Zakona o finansiranju političkih aktivnosti:**
 - Korišćenje javnih resursa u svrhu promocije stranke (promotivni spot Stranke slobode i pravde je snimljen u službenim prostorijama Skupštine grada Beograda i objavljen na društvenoj mreži "X" (Twitter) nalogu Vladimira Obradovića, nosioca izborne liste Srbija protiv nasilja - Dobrica Veselinović - Prof. Dr. Vladimir Obradović" i kandidata za gradonačelnika Grada Beograda)
- **Jedna prijava protiv Socijalističke partije Srbije zbog kršenja Zakona o finansiranju političkih aktivnosti:**
 - Kršenje Zakona o finansiranju političkih aktivnosti u izornoj kampanji-organizovanje i finansiranje aktivnosti humanitarnog karaktera, mogući

nezakonit prilog političkoj stranici od strane Ane Grozdanović i eventualno postojanje elemenata krivičnog dela iz Zakona o finansiranju političkih aktivnosti. (Aleksandra Ana Grozdanović je u izbornoj kampanji na svom instagram profilu objavila da je delila kafu i čokolade građanima, a novac je dobila od nepoznatog lica i sve je to radila u svrhu promocije političke stranke Socijalistička partija Srbije i Ivica Dačića, kandidata i nosioca liste "IVICA DAČIĆ - PREMIJER SRBIJE". Objavu je repostovao i instagram nalog "sps_vlasotince")

- **Devet prijava zbog zloupotrebe javne funkcije i zloupotrebe javnih resursa kampanje, odnosno kršenja Zakona o sprečavanju korupcije:**
 - Prijava protiv **Aleksandra Vučića, predsednika Republike Srbije**, jer je na predizbornom mitingu u Pirotu održanom 9. novembra najavljen kao predsednik Republike, a da tokom svog obraćanja nije nedvosmisleno predočio javnosti da li iznosi stav predsednika ili stav političke stranke.
 - Prijava protiv **Đorđa Radinovića, predsednika Opštine Stara Pazova**, jer je prilikom stranačke aktivnosti - obilaska pijace u Novoj Pazovi 12. novembra 2023. godine javno pozvao građane da glasaju za Srpsku naprednu stranku, nastupajući pri tome kao javni funkcioner.
 - Prijava protiv **Darije Kisić Tepavčević, ministarke za porodicu i demografiju**, jer je prilikom stranačke aktivnosti - obilaska pijace u Novoj Pazovi 12. novembra 2023. godine javno pozvala građane da glasaju za Srpsku naprednu stranku, nastupajući pri tome kao javni funkcioner.
 - Prijava protiv **Vladimira Obradovića, člana Privremenog organa Grada Beograda**, zbog korišćenje javnih resursa u svrhu promocije stranke (promotivni spot Stranke slobode i pravde snimljen je u službenim prostorijama Skupštine grada Beograda i objavljen na "X" (Twitter) nalogu Vladimira Obradovića, nosioca izborne liste Srbija protiv nasilja - Dobrica Veselinović - Prof. Dr. Vladimir Obradović" i kandidata za gradonačelnika Grada Beograda).
 - Prijava protiv **Gorana Vesića, ministra građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture** i člana političke stranke Srpska napredna stranka jer je 16. novembra 2023. Sa svog zvaničnog instagram naloga ministra građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture promovisao političku stranku SNS i pozivao građane da na predstojećim izborima glasaju za izbornu listu "Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane".
 - Prijava protiv **Zlatka Marjanovića, predsednika Privremenog organa opštine Despotovac** i člana političke stranke Srpska napredna stranka, jer je 10. novembra 2023. zvanični jutjub nalog opštine Despotovac koristio za promociju političke stranke SNS, javno predstavljanje izborne liste "Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane" i za pozivanje birača da glasaju za istu listu.
 - Prijava protiv **Aleksandra Pajića, predsednika Privremenog organa grada Šapca** i člana političke stranke Srpska napredna stranka, jer je koristio zvanični fejsbuk nalog gradonačelnika grada Šapca, kao i skupove na kojima

je učestvovao kao funkcioner, za promociju političke stranke SNS i za javno predstavljanje proglašene izborne liste "Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane", kao i za pozivanje da građani glasaju za tu političku stranku i izbornu listu.

- Prijava protiv **Aleksandre Ćirić, predsednice Privremenog organa opštine Ruma** i članice političke stranke Srpska napredna stranka zbog korišćenja zvaničnog fejsbuk naloga Predsednika opštine Rume promovisala političku stranku SNS i proglašenu izbornu listu "Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane".
- Prijava protiv **Vladana Vasića, predsednika Privremenog organa grada Pirota** i člana političke stranke Srpska napredna stranka, jer je u periodu od 9. do 18. novembra koristio instagram i fejsbuk naloge gradske uprave grada Pirota, kao i skupove na kojima je učestvovao kao funkcioner za promociju političke stranke SNS i proglašenu izbornu listu "Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane".

7.2 Prijave Regulatornom telu za elektronske medije

Crta je tokom izveštajnog perioda podnela REM-u pet prijava. Četiri prijave podnete su protiv TV Pink, a jedna protiv televizije Prva.

- Prijava protiv televizije Prva podneta je zbog toga što je u centralnu informativnu emisiju, i to u deo programa koji nije obeležen kao izborni, uživo uključen predsednik Vučić u momentu kada je potpisivao podršku izornoj listi koja nosi njegovo ime. U desetominutnom obraćanju, Vučić je vodio negativnu kampanju protiv opozicije a TV Prva nije preduzela korake da takvu kampanju ne prenosi u svom programu.
- Prijava protiv televizije Pink podneta je zbog toga što je u centralnu informativnu emisiju, i to u deo programa koji nije obeležen kao izborni, uživo uključen predsednik Vučić u momentu kada je potpisivao podršku izornoj listi koja nosi njegovo ime. Vučiću je omogućeno da u dvadesetominutnom obraćanju vodi negativnu kampanju protiv opozicije.
- Dve prijave su protiv TV Pink podnete zbog vođenja intenzivne negativne kampanje protiv opozicije i njenih predstavnika. U jednom slučaju pušten je propagandni spot protiv predsednika DSS Miloša Jovanovića koji je, između ostalog, optužen za oslobađanje ubica srpske dece dok je u drugom prikazan sadržaj u kome je opoziciji pripisana odgovornost za komentare koje su na društvenim mrežama protiv članova porodice Vučić upućivali anonimni korisnici, zbog čega su predstavnici opozicije upoređeni sa hijenama.
- Još jedna prijava upućena je protiv TV Pink zbog toga što je u svrhu izborne promocije Aleksandra Šapića, kandidata za gradonačelnika Beograda na listi "Aleksandar Vučić - Srbija ne sme da stane", prikazivala aktivnosti koje on ima kao predsednik Privremenog organa Grada Beograda.

7.3. Prijave Nadzornom odboru

Tokom ovog izveštajnog perioda Crta je podnela jednu prijavu Nadzornom odboru:

- Prijava je podneta protiv Srpske napredne stranke i člana Predsedništva stranke Miloša Terzića zbog vođenje negativne kampanje sa zvaničnog naloga Srpske napredne stranke na društvenim mrežama, protiv izbornog kandidata Zdravka Ponoša čime je narušen moralni integritet izbornog kandidata.

METODOLOGIJA

Crta u svojstvu nezavisne domaće posmatračke misije prati celokupan izborni proces vanredni parlamentarnih i beogradskih izbora 2023. godine, po međunarodnim standardima za nestranačko i nepristrasno posmatranje izbora: Deklaraciji o principima za međunarodno posmatranje izbora,¹⁴⁹ Kodeksu ponašanja za međunarodne posmatračke izbora, Deklaraciji o principima za nepartijsko posmatranje izbora od strane građanskih organizacija¹⁵⁰ i Kodeksu ponašanja za nepartijske posmatračke.

Metodologija posmatranja izbora obuhvata tri perioda: pre izbornog dana (dugoročno posmatranje), posmatranje izbornog dana (kratkoročno posmatranje), i treći period nakon izbornog dana do proglašenja konačnih rezultata izbora (dugoročno posmatranje). Metodologija posmatranja tokom svake faze omogućava Posmatračkoj misiji Crte da na dnevnom nivou prikuplja i obrađuje relevantne informacije o kampanji koja je vođena za parlamentarne izbore, kao i o kampanji za izbor odbornika Gradske skupštine Grada Beograda. Pravni tim Posmatračke misije Crte prati sve sednice Republičke izborne komisije i Gradske komisije Grada Beograda, i prikuplja informacije o radu lokalnih izbornih komisija, što omogućava sveobuhvatan uvid u organizovanje i sprovođenje izbora, kao i procesne i pravne postupke u zaštiti izbornog prava, postupke ponavljanja izbora, i utvrđivanje konačnih rezultata.

Metodologija dugoročnog praćenja izborne kampanje

Posmatračka misija Crte od 1. novembra 2023. godine sprovodi sistematično terensko posmatranje izborne kampanje, rada izborne administracije, monitoring medija i društvenih mreža, kao i desk istraživanja specifičnih tema u izborima, kako bi izveštavala javnost o atmosferi i glavnim karakteristikama kampanje za parlamentarne i beogradske izbore zakazane za 17. decembar.

Terensko posmatranje izbora

Od 1. novembra 2023. godine, terenski tim dugoročnih posmatrača, obučen po najvišim standardima, bio je raspoređen da svakodnevno prati atmosferu i tok izborne kampanje iz 168 gradova i opština u Srbiji, što je Crti omogućilo jednak pristup informacijama o toku i

¹⁴⁹ National Democratic Institute, "Declaration of Principles for International Election Observation and Code of Conduct for International Election Observers", 27. oktobar 2005, <https://link.crtars/6z>

¹⁵⁰ National Democratic Institute, "Declaration of Global Principles for Nonpartisan Election Observation and Monitoring by Citizen Organizations and Code of Conduct for Nonpartisan Citizen Election Observers and Monitors", 3. april, 2012, <https://link.crtars/70>

trendovima izbornog procesa za teritoriju cele zemlje. Način prikupljanja i verifikacije podataka obezbedio je Posmatračkoj misiji sveobuhvatan uvid u događaje koji su obeležili izbore na sva tri nivoa, sa jednakim fokusom na praćenju ponašanja vladajućih stranaka, kao i vanparlamentarnih, odnosno opozicionih stranaka. Terensko posmatranje je obuhvatilo i praćenje aktivnosti javne vlasti, institucija, svih javnih funkcionera i nosilaca drugih javnih pozicija koji su neposredno izabrani, kako na republičkom, tako i na pokrajinskom i lokalnom nivou. Od početka posmatranja do 20. novembra, primljeno je i obrađeno oko 1700 izveštaja posmatrača.

Monitoring medija

Posmatračka misija Crte je 1. novembra 2023. godine počela praćenje rada televizija s nacionalnom pokrivenošću. Cilj je bio da se omogući uvid u prisutnost političkog pluralizma u medijima i u nivo medijske profesionalnosti u odnosu na sve aktere na političkoj sceni. Crtni posmatrači, obučeni po najvišim međunarodnim standardima za posmatranje medija u izbornom procesu, posmatrali su sve televizije sa nacionalnom pokrivenošću: RTS 1, TV Pink, TV Prva, TV Happy i TV B92. U fokusu posmatranja su bili celokupni programi u udarnom vremenu televizija (proširenom "prajm-tajmu" od 17.30 do 24.00) u kojima su se pojavljivali ili spominjali politički akteri.

Zastupljenost političkih aktera se merila beleženjem osnovne jedinice merenja - sekundama koje je svakom političkom akteru posvetila svaka posmatrana televizija. Tonalitet političkih aktera se određivao na trostepenoj skali od negativnog do pozitivnog. Negativan tonalitet odražava napadanje ili nepovoljno izveštavanje o političkom akteru, neutralan tonalitet iznošenje činjenica bez napadačkog ili afirmativnog izveštavanja, dok pozitivan tonalitet odražava afirmativno i navijačko izveštavanje o političkom akteru. Merene su sekunde koje su politički akteri imali u aktivnoj i pasivnoj ulozi. U aktivnoj ulozi politički akter je prisutan u video-tonskom obraćanju iz prvog lica, dok u pasivnoj o političkom akteru govore novinari, voditelji, prezenteri ili drugi učesnici programa. Detaljnu metodologiju posmatranja medija možete pročitati na sajtu Crte.¹⁵¹

Monitoring društvenih mreža

Monitoring je bio zasnovan na pojmovnom određenju nasilne komunikacije kao poruka koje sadrže makar jedan od sledećih elemenata: govor mržnje, lični napad, pretnje, podsticanje ili pravdanje nasilja, scapegoating (krivljenje pojedinaca ili grupa za šire društvene probleme), demonizaciju, dehumanizaciju, ili upotrebu militarističke retorike. Monitoring je uključivao i prepoznavanje konfliktnog odnosno žrtvenog uokviravanja pokrenutih političkih tema.

U monitoringu nasilne komunikacije korišćen je alat KraudTengl¹⁵², koji je omogućio praćenje Fejsbuk stranica političkih stranaka, pokreta i koalicija, kao i kandidata. Bazu formiranu u KraudTengl činilo je 41 Fejsbuk naloga, od kojih je 35 bilo aktivno u posmatranom periodu (počevši od 01.11.2023). Postupak monitoringa je obuhvatao proveru celokupnih objava (teksta, fotografija, grafikona, video materijala i povezanih sadržaja). Jedinica analize bila je objava i sa njom povezan sadržaj (ukoliko veza vodi na sajt, analizirana je objava sa sajta kao integralni deo objave na Fejsbuku). Analizirano je do 20 objava nedeljno za svaku od

¹⁵¹ Crta, "Metodologija monitoringa medija političkog pluralizma", <https://link.crta.rs/3c>

¹⁵² KraudTengl je Facebook-ov alat za monitoring i analizu društvenih mreža. CrowdTangle Team (2020). CrowdTangle. Facebook, Menlo Park, California, United States

posmatranih stranica. Prvi kriterijum odabira objava podrazumevao je povlačenje i analizu onih objava koje beleže natprosečan broj interakcija (u odnosu na prosek posmatrane stranice). Ukoliko bi se ovaj kriterijum pokazao previše isključujućim, objave sa najviše interakcija bi bile analizirane, bez obzira na to kako se objava kotira u odnosu na prosek stranice.

Kao instrument korišćen je kodni list sa sledećim kategorijama: tema (do tri unosa), subjekat, objekat, nasilje u komunikaciji, tip nasilja u komunikaciji, konfliktni okvir, konfliktni objekat, tema konflikta, žrtveni okvir, žrtveni objekat, narativ (do dva unosa), žena kao objekat.

Kodiranje je urađeno u MS Excel programu. Iz KraudTengl alata preuzimani su podaci o posmatranim akterima, apsolutnim brojevima svih tipova interakcija za svaku objavu, kao i linkovi (veze) koje vode do objave na Fejsbuku.

O POSMATRAČKOJ MISIJI CRTE

Crta je nezavisna, nestranačka organizacija civilnog društva posvećena razvoju demokratske kulture i građanskog aktivizma. Kreiranjem predloga javnih politika, zastupanjem principa odgovornog ponašanja vlasti i državnih institucija i edukacijom građana o njihovim političkim pravima Crta se zalaže za uspostavljanje vladavine prava i razvoj demokratskog dijaloga.

Od 2016. godine Crta se bavi posmatranjem izbora na nacionalnom i lokalnom nivou. Crta koordinira rad mreže "Građani na straži," koja broji više hiljada građana osposobljenih da nadziru regularnost glasanja. Kontinuirana borba za unapređenje uslova za poštene i slobodne izbore je kičma svih Crtinih aktivnosti.

Crta izbore posmatra u skladu sa međunarodnim standardima i pravilima građanskog posmatranja. Crta je od 2016. godine pratila sve nacionalne (parlamentarne i predsedničke), i beogradske izbore kao i lokalne izbore u Zaječaru i Pećincima 2017. godine, u Lučanima 2018. godine.

Crtini nalazi i preporuke iz prethodnih izbornih procesa komplementarni su sa nalazima i preporukama međunarodne posmatračke misije OEBS/ODHIR. Zbog poštovanja međunarodnih standarda za nezavisno, građansko posmatranje izbora Crta je članica Evropske mreže organizacija koje se bave posmatranjem izbora ([ENEMO](#)) kao i Globalne mreže organizacija koje se bave posmatranjem izbora ([GNDEM](#)).

Za više informacija kontaktirajte Jovanu Đurbabić na e-mail: jovana.djurbabic@crta.rs